

Др Лука Баковић

КОМБИНАЦИЈЕ МАЂАРСКИХ ПОЛИТИЧКИХ ФАКТОРА 1915. ГОДИНЕ ОКО ПРИКЉУЧЕЊА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ УГАРСКОЈ

(Прилог проучавању историје Босне и Херцеговине у првом свјетском рату)

Уводне напомене

У овом прилогу, готово искључиво ћемо се бавити комбинацијама угарских политичких фактора 1915. године, везаним за присаједињење Босне и Херцеговине земљама мађарске круне.

Послије сарајевског атентата, дакле, непосредно пред само избијање првог свјетског рата, најодговорнији фактори Хабзбуршке Царевине дошли су до закључка да се о проблему државноправног статуса Босне и Херцеговине, односно о такозваном југославенском комплексу јавно не расправља. Рјешење овог проблема препустило се исходу ратних операција.

Тако је већ у самом почетку ратних операција, супротно општој стратегијској концепцији Аустроугарске врховне команде, придавана несразмјерно велика важност операцијама против Србије. У том смислу је генерал Поттиорек 21. аугуста 1914. године био именован врховним заповједником тзв. балканских снага, што га је у извјесном смислу чинило неовисним у предузимању ширих војних акција на овом фронту.¹⁾

Како су у прва два-три ратна мјесеца аустроугарске трупе имале извјесног успјеха продирући дубље на териториј Србије, генерал Поттиорек је, не чекајући исход започете битке, већ 28. новембра 1914. године из Бање Ковилаче затражио да му заједнички министар финансија упути одговорно лице (Thalloszya) с којим би се посавјетовао и распрвио о будућој државноправној ситуацији Босне и Херцеговине.²⁾

1) Др Фердо Хауптман, *Комбинације око државноправног положаја Босне и Херцеговине на почетку првог свјетског рата*. Годишњак друштва историчара БиХ, год XI Сар. 1960, стр. 93

2) Исто, стр. 94

Како је генерал Потioresк схватио то »ратно рјешавање« на југу Мо-нархије, најбоље се види из следећа два потеза. Први је његово својевол-но повлачење линија по географској карти Балкана, расподјељујући тери-торије Босне и Херцеговине између Аустрије и Мађарске, тврдећи да је свака у могућности да »прогута« свој дио.³⁾

Други потез састојао се у томе што је он био већ замислио и разрадио будући државноправни поредак у »новоосвојеним« подручјима у Србији и одмах именовано нове администраторе као управљаче запосједнутих краје-ва. По његовој замисли међу овим чиновницима требало је да буду пред-ставници Аустрије и Мађарске, као и људи из босанскохерцеговачке зе-маљске владе.

Реализација замисли генерала Потioresка пала је у воду пошто су у међувремену аустроугарске окупационе снаге, противофанзивом српске војске, биле катастрофално поражене и избачене са српског подручја. Иде-ја је била беспредметна.

Политички кругови Аустро-Угарске нису изражавали јавно своја мишљења онако како су то чинили представници армије. Они су, наиме, били свјесни чињенице да су и ратне операције, а са њима и све оно што је било у ратним програмима, много компликованији и сложенији проблем. Уосталом, корисно је да се управо због те разлике послужимо њиховим из-ворним мишљењима.

Једно кратко, али карактеристично приватно Талочијево писмо, упућено 9. новембра 1915. године грофу Иштвану Тиси, предсједнику мађарске владе, живо илуструје тадашњу ситуацију. Ево га у цјелини:

»Драги пријатељу,

Приликом твог прошлог боравка у Бечу нисам имао задовољство да те видим, па ти се јављам овим писмом, полажући рачуна о ономе што сам имао рећи.

Само путем цензуре може се кочити политичка активност »хрватско-исламске« струје која се у Босни и Херцеговини снажно залаже за трија-лизам. Саркотић је веома лојалан, и у вези с тим поднио је опширан изв-јештај, који ће ти ускоро послати мој министар. Пошто код нас у вези с тим идеје још нису сазреле, а с обзиром на то да је и политичка ситуација у Хрватској, такође, таква да је покрива пелео испод кога је жива жеравица, коју би сваки па и лагани вјетар могао лако да распали, постоји објективна и оправдана бојазан да ће са овим јако »досадним« пословима мађарска влада и политика имати великих неприлика. Не желим понављати мудрова-

3) »Потioresк 1914. године оперише и са Босном и Херцеговином, па процјењује и могућно-сти колико која државна половина може »прогутати или не«. Тако дословце вели Талочи: »Диобом (Босне и Херцеговине) бит ће обје државне половине у стању да прогутају свој дио.« Аустрији би, према његовом плану, припали босански котареви уз руб динарских планина: Гламоч, Бугојно (без Д. Вакуфа), Жупањак, Прозор, затим читав Херцеговина с котаревима: Коњиц, Љубушки, Мостар, Столац, Љубиње, Бихаћ, Требиње, Гацко, Неве-сиње; надаље – како би и Аустрија, а не само Угарска у строгој примјени паритета тери-торијално граничила са Србијом – котареви: Фоча и Чајниче у цјелини, а од вишеград-ског котара јужни дио, од сарајевског, пак трновски предно.

Упоредо се залагао за поновно запосједање Санџака – по оној »што више – то боље«, бар за окупацију Пљеваља и Прибоја, али не из неких стратешких потреба, јер »Санџак географски не вриједи ништа«. Ф. Хауптман: већ цитирани рад стр. 96. и 97.

ње о Балкану, али ће то свакако бити наша »догађајна страна« послје мира.

Колико је било правилно одбити својевремено онај »упис« који су скухали аматери, доказује појава да нам наредбу (о распуштању Босанскохерцеговачког сабора, пр. Л. Ђ.) насталу путем компромиса већ сада треба ревидирати, јер је рекламирају и они бивши »хонорарци«, па и чланови Босанскохерцеговачког парламента, чија су сва стремљења његово поновно васкрснуће.

Онај опијум, што је укаљао »Устав« из 1909. у оних 13% једва писмених балканских типова изгледа да је света водица коју никакве теорије, а ни досадашња наша пракса неће лако истријebити.

Желио сам с тобом разговарати и о Србији. Изгледа да ће ослањајући се на већу војну моћ и самопоуздање Нијемци већ некако управљати »својом« Србијом, како одговара њиховим интересима. У једном ће се разочарати, јер ће Србин надмудрити њихову равну памет. Изгледа да А. О. К. хоће Гисла у Београд за гувернера. Ни ријеч више нећу да губим за њега. Ала је ова наша армадија *in caritibus* натоварена ћелавошћу мозга. Босну је војска 1878-1880. тако уредила, да Калај ни за 21 годину није успио да излијечи оне инвентарисане грешке, које је Филиповић и његово друштво усадило у њу. Не би давао ни ове примједбе, али не смије се одуговлачити са њеним коначним рјешењем. Само сада војник није више само дипломата него и »стваралац државе«.

Прошле недјеље сам разговарао са Бурићом о Албанији. Отприлике нам се слажу погледи.

1. Вид ни у ком случају.

2. Лоше границе садашње Албаније треба надомјестити и преуредити.

3. Монархија мора задржати приоритет и за себе осигурати цијелу јадранску обалу све до Драча са свим правима и обавезама које из тога произлазе.

4. Бурићан, што ти вјероватно боље знаш, намјерава племена сјеверне и средње Албаније оставити саме себи, претпостављајући да ће код њих самих нестати нека главна сила. Ако до тога било из којих разлога не би дошло, он сматра да још увијек постоји могућност да се међу њима изабере кнез. Он се позива на шкотске кланове (XI стољеће) или можда чак на бедуине као узор.

Ако се ове његове идеје у теорији у неку руку могу и прихватити, по мом мишљењу једва да би добре биле у пракси.

Прво изгорјели смо са Видом, друго они су сами начисто с тим да без штака не могу ходати.

Моја идеја би била ова: створити један аутономни организам а ла источна Румелија, која би се састојала из двије пуноправне територије: 1. Католичка Албанија, 2. Мухамеданска средња Албанија. Двјема територијама би у почетку управљао један из њихових редова одабрани респектујући племенски систем, док се он сам по себи не би распао. Управник обију територија био би један на десет година од стране Монархије именовани гувернер, који не би обавезно морао бити мађарски или аустријски држављанин. Одбрану и финансије држали би ми.

Знам унапријед да ћеш заузети негативан став, а да ће Бурићан, као увијек и до сада, остати код свог приједлога. Али ја бољи приједлог или рјешење од овога не знам.

Све претпоставке, планове и персоналије, као што су, прије свега, долазак Бугара на Јадран, српске луке на Јадрану у Албанији (у случају евентуалних сеператних мировних преговора с Краљевином Србијом - прим. Л. Ђ.) требало би оставити за касније. Опрости ми због мудровања, али су дошла времена када се и стари пси сами од себе излану, тјерали их на то нагони и осјећаји или не. Талоци«.) Међутим, предалеко би нас одвело навођење и разматрање бројних »приједлога«, »рјешења«, »расподјела« и »прерасподјела« југословенских, балканских, па и европских територија и народа, било да она потичу од војних или политичких представника Монархије или су заснована на преживјелим феудалним интересима и схватањима.

Вратимо се, стога, нашој теми, чије смо оквири омеђили збивањима у Босни и Херцеговини у процесима стварања југославенске државе 1918. године.

Задах првог свјетског рата са свом својом окрутношћу и страдањима погодио је Босну и Херцеговину мјесец дана раније од званичне објаве рата Хабсбуршке Царевине Краљевини Србији 28. јула 1914. године, заправо од оног часа када је извршен атентат у Сарајеву на престолонаследника Франу Фердинанда 28. јуна исте године. Од тога догађаја, наиме, аустроугарска политичка пракса настоји да раније вјештачки подржаване супротности међу становништвом Босне и Херцеговине претвори у отворене сукобе, подстицајући и организујући демонстрације против српског становништва, у којима је уништавана њихова имовина и добра, без обзира на то да ли су они или не имали везе с атентатом.

Предводници нове политичке акције постају војни кругови на челу с поглаваром земље генералом Потиореком којима се придружује и Заједничко министарство рата, које у ноћи од 2. јула 1914. године тражи од Заједничког министарства финансија да суспендује раније законе о управи земљом, распусти Босанскохерцеговачки земаљски сабор; забрани дјелатност грађанских политичких партија.⁴⁾ итд. Другим ријечима, милитаристички кругови су тражили неограничену војну апсолутистичку власт у окупираним покрајинама, којом приликом би се под окриљем изванредних мјера у којима би се примијенили и ратни закони, драконски обрачунали са свим противницима аустроугарске политике у Босни и Херцеговини, прије свега са српским дијелом становништва, које је, по њиховом мишљењу, требало ставити изван закона.

Догађаји који ће ускоро услиједити потврдиће намјере аустроугарских војних кругова, јер ће им већ сам почетак војних операција допустити да без суда и истраге по властитој жељи одводе људе у тзв. институције талаца, концентрационе логоре, па и на вјешала.

Поред ових драконских мјера у Босни и Херцеговини је организовано на десетине тзв. »велеиздајничких« процеса пред редовним судовима, о

4) Magyarország országos levéltár (Мађарски државни архив) у Будимпешти. У будућем сигнирању грађе из Мађарског државног архива у Будимпешти служићу се за оригинални наслов Magyarország országos levéltár – кратицом употребљавајући само његова почетна слова М.О.Л. у Будимпешти.

М.О.Л. у Будимпешти, Архивска оставштина грофа Иштвана Тисе (Tisze) у Синодском фонду реформаторске цркве. Тиса акта бр. 14:31/182. Приватно писмо Јалоша Талоција грофу Иштвану Тиси, упућено из Беча 9. новембра 1915. године.

5) Архив Босне и Херцеговине у Сарајеву. ЗМФ. Пр. БиХ, бр. 790/1914.

чему ћемо касније говорити. Поред споменутог, као посебна специфичност апсолутистичког режима, свакако, је формирање већ у јулу 1914. године посебних војних судова при већим војним гарнизонима и јединицама. Међу овим нарочито су активни били:

Војни судови у Сарајеву, Мостару, Тузли и Бањалуци, а нешто касније и у Никшићу, Пљевљима и Пријепољу.⁶⁾

Сам поглавар Босне и Херцеговине генерал Оскар Потioresк, како смо већ напоменули, био је 21. августа 1914. године именован врховним заповједником тзв. Балканских снага аустроугарске армије. Овај положај и повјерење од стране генералштаба дали су му још више подстрека и охрабрења да са својим истомишљеницима проводи, сада ничим неограничену, војно-апсолутистичку власт. Додуше, послије првих »успјеха«, којим је овај генерал био опијен, његова војска је у Србији доживјела пораз, који се претворио у праву катастрофу, у којој је и сам Потioresк изгубио свој положај.

Но, смјењивање генерала Оскара Потioresка с положаја поглавара земље, Босни и Херцеговини, која је и сама дијелом постала поприштем ратних операција, није донијело никакво олакшање. Штавише, постојећа ситуација наговјештавала је продужавање војно-апсолутистичке моћи у управљању земљом.

Оцјене политичког стања и тражење нових овлашћења Стјепана Саркотића новонаименованог поглавара Босне и Херцеговине

Потioresково мјесто шефа окупационе управе у Босни и Херцеговини, почетком 1915. године, заузео је пјешадијски генерал-пуковник Стјепан Саркотић, који је уз то именован и главнокомандујућим генералом 15. и 16. корпуса аустроугарске војске стациониране на подручју Босне и Херцеговине и Далмације.

У међувремену њемачко-аустројском офанзивом мијења се и стање на балканском фронту, јер се војска Краљевине Србије није више с успјехом могла одупријети бројно и технички надмоћнијој аустро-њемачкој армији. Даљи развој ратних догађаја утиче тако да се приликама и политичком стању у Босни и Херцеговини поново посвећује пажња. Одговорни кругови Аустро-Угарске у првим ратним годинама показују изузетно занимање и активност у покушајима санирања унутрашњих прилика у Монархији, при чему је, како су оцјењивали, тзв. југословенски проблем представљао за њих загонетну енигму пуну латентних опасности по дуалистичко устројство Царевине. Босна и Херцеговина, са својим неријешеним државноправним статусом, свакако је била најнеуралгичнија тачка у цјелокупном комплексу питања на која је требало и у ратним приликама дати одговор.

Ову нашу тврдњу покушајмо детаљније разјаснити реконструкцијом хронолошког слиједа догађаја и збивања у тим ратним процесима који су

6) Готово при свим већим гарнизонима или командама војних јединица формирану су у јулу 1914. године специјални војни судови. Од ових посебно су активни били војни судови у Сарајеву, Мостару, Бањој Луци, Тузли, а касније у Пљевљима, Пријепољу и Никшићу. Материјали ових судова похрањени су у Архиву Босне и Херцеговине у Сарајеву, у специјалним фондovima тзв. судских процеса, фасц. IV - 18, VI - 19, IV - 20, IV - 21, IV - 22, IV - 23, IV - 24, IV - 25, IV - 26 и IV - 27.

1918. године довели до распада Аустро-Угарске Монархије и стварања прве државне заједнице јужнословенских народа.

У свом првом извјештају послје преузимања дужности генерал Саркотић је 8. априла 1915. године поднио заједничком министру финансија др Ернесту Керберу исцрпан елаборат о политичком стању и приликама у Босни и Херцеговини.⁷⁾

С обзиром на то да ће у Саркотићевим оцјенама политичког стања и прилика своја мишљења морати износити и најодговорнији политички кругови Монархије, прије свега функционери мађарске и аустријске владе с једне, а са друге стране одобрити, ускратити или кориговати заговаране методе и садржаје нове политичке праксе управљања Босном и Херцеговином у ратним приликама - потребно је да овом документу посветимо више пажње.

Истичући да је у протекла четири мјесеца (од јануара до априла 1915. године), пажњу и сву своју активност посветио прикупљању информација о политичком стању и кретањима у Босни и Херцеговини, Саркотић излаже закључке до којих је дошао, предлажући истовремено и мјере које би као нову политичку оријентацију у управљању земљом требало санкционисати.

»Све вјести и информације, до којих сам са пуно истрајног рада и стрпљења дошао« - истиче генерал Стјепан Саркотић - »а које сам на лицу мјеста у разним крајевима земље и лично провјерио, потврђују моју претпоставку, да се српски елеменат у Босни и Херцеговини спрема на удруживање, али сада у нову својеврсну политичку организацију«.⁸⁾

Саркотић не крије чињеницу да је по његовом мишљењу, у ствари, ријеч о покушајима стварања српскохрватске коалиције у Босни и Херцеговини, као политичке организације и о њеном повезивању с истим таквим организацијама у Хрватској. Он надаље тврди да на новој организацији раде бивши потпредсједници Босанскохерцеговачког сабора адвокати др Данило Димовић и др Јозо Сунарић, као и секретар Трговачке коморе Вјекослав Јелавић, такође ранији посланик босанскохерцеговачког сабора.

За генерала Саркотића личности, као што су били Димовић, Сунарић или Јелавић нису биле без утицаја и значаја у Босни и Херцеговини. Поврх тога, они су, како се то у извјештају посебно наглашава, својом лојалношћу, па понекад и отвореном сарадњом и услугама у прошлости задужиле аустроугарску политичку праксу, те се према њима нису могле предузимати оштрије законске санкције, као према другим политичким противницима. Но, ипак, дубљи и принципијелнији разлози забрињавају генерала Саркотића. Први, који он наводи је тај што је Данило Димовић родом из Славонског Брода, дакле, са саме границе Босне и Херцеговине и Хрватске, те је »близак народном менталитету са обје стране обала Саве и одлично служи као омиљена партикуларистичка веза и мамац у овоме подухвату«.⁹⁾ Други, што је још важније, што он сматра да су сами Мађари одобрили и

7) Др Хамдија Капицић: *Аустро-Угарска политика у Босни и Херцеговини и југославенско питање за вријеме првог свјетског рата*. »Годишњак историјског друштва Босне и Херцеговине«, година IX, Сарајево, 1958, стр. 12 - 16.

8) М. О. Л. у Будимпешти. М. Е. 1915 - XVI. Рес. 1937 - (Оригинални извјештај генерала Стјепана Саркотића, поглавара Босне и Херцеговине, заједничком министру финансија др Ернесту Керберу о политичком стању и приликама у Босни и Херцеговини од 8. априла 1915. године).

9) Исто.

подстакли такву политичку дјелатност због својих интереса »сређивања и рјешавања односа у земљама мађарске круне светог Стјепана«, под којом су »по историјском« праву сматрали и Босну и Херцеговину. Јер, сваки такав или сличан подстицај рада и заједничког организовања за који би се претпостављало да евентуално долази из Краљевине Србије сматран је чином највеће државне велеиздаје, те је осумњиченим за учешће у таквим активностима суђено по посебном 111-том параграфу Босанскохерцеговачког кривичног закона којим су се за такве активности предвиђале строге казне дугогодишње робије, укључујући и смртне пресуде.

Поглавар Босне и Херцеговине и заједнички министар финансија др Ернест Кербер такву дилему дискретно и отварају, на што ће жестоко реаговати гроф Иштван Тиса, предсједник мађарске владе који је заправо таквим својим ставом запријечио још катастрофалније, драконске мјере, које је војно-апсолутистички режим у Босни и Херцеговини желио да са несагладивим посљедицама примјени у политичкој и јавноуправној пракси Босне и Херцеговине. Али о томе касније.

Поглавар Босне и Херцеговине у своме извјештају, говорећи о др Данилу Димовићу, наглашава да је бивши потпредсједник Босанскохерцеговачког сабора и оснивач Српско-владине политичке партије у прошлости својим угледом и лојалношћу направио режиму доста крупних услуга. Због тога је и био у могућности, како то примјећује генерал Саркотић, да почетком 1915. године на своме вишенедјелном путовању борави у Загребу, Бечу и Будимпешти. У Загребу је, према његовим информацијама, ступио у везу с представницима Српско-хрватске коалиције, док му је боравак у Бечу послужио да оствари контакте, како се то у извјештају каже, с »различитим политичарима панславистичке нијансираности.¹⁰⁾ Посредством Душана Поповића и Прибичевића, сматра Саркотић, Димовић је у Будимпешти прибавио лично од предсједника мађарске владе грофа Иштвана Тисе информације о његовом ставу према Србима у оквирима Монархије. Надаље, како истиче генерал Стјепан Саркотић, Данило Димовић је био у вези и с људима из најужег круга »Србобрана«, »код којих он, такође, ужива велико повјерење«.

Истичући даље у извјештају да су др Димовићу сарадници и помагачи у овоме послу др Јозо Сунарић и Вјекослав Јелавић, Саркотић слиједитим формулацијама жели да упозори, ако не и заплаши Мађаре, да би евентуална њихова подршка стварања српско-хрватске коалиције као политичке организације у Босни и Херцеговини, као и њено повезивање и сарадња са Хрватско-српском коалицијом у Загребу била веома опасна што није само унутарња ствар Мађара, него у цјелини узето сумњив и крајње опасан посао по даљи опстанак Хабзбуршке династије и Аустро-Угарске Монархије: »Вјекослав Јелавић овдашњи дописник »Обзора«, иначе до рата званични дописник француског листа »Tempsa«, који је, наводно, студирао у Паризу, вратио се у Босну и Херцеговину 1913. године само на допунске изборе Покрајинског сабора. Одмах по доласку у Босну и Херцеговину почео је да пропагира крајње заједничке српскохрватске политичке програме који су данас суштина и вјерна копија антантине пропаганде и штампе уперене против нас.

10) Исто.

Ове чињенице наводе ме на помисао да не претјерујем ако овдашња политичка груписања доведем у везу са прашким и загребачким сугерисањима чије изворне нити можда прелазе наше ватрене линије«. ¹¹⁾

Поглавар Босне и Херцеговине др Данила Димовића проглашава, без икакве резерве, експонентом и делегатом Српско-хрватске коалиције, који ради на томе да бар дјелимично обнови политичку организацију Срба у Босни и Херцеговини, »која је за вријеме ратних догађаја била до сржи разорена« и једном личношћу која »с обзиром на свој добро плаћени глас вјерника владе и старе добре односе са босанскохерцеговачким Хрватима то може извести«. ¹²⁾

Не желећи да остави мјеста сумњи својим тврдњама које износи као чињенице, Саркотић посеже и за познатим аргументима.

»Не желим умањити услуге које је Данило Димовић учинио Земаљској влади, али скрећем Вам пажњу на то« - истиче Саркотић - »да смо на допунским изборима, који су у децембру 1913. године спроведени под притиском управног апарата, скупо платили политички престиж Данила Димовића сумом од преко 20.000 круна«. ¹³⁾ Но, Саркотић сматра да се у наведеној своти не налази све оно што је Димовићу »поклоњено«, да би се добио, како то каже, »његов глас вјерника«. Поглавар Босне и Херцеговине овој суми дописује и субвенцију за Димовићев лист »Истину« у износу од 30.000 круна. Па и поред тога, како он истиче »морам на жалост изнијети цијелу истину да је и у овако субвенционираним листу са тешким мукама протуран по неки чланак који је био иоле оријентисан за династију и Монархију«. ¹⁴⁾

Генерал Саркотић закључује да је и у постојећим ратним приликама Данилу Димовићу пружена могућност да ојача свој политички углед и престиж. У том смислу као потврду овоме закључку он прилаже уз извјештај и списак ухапшених личности из Босне и Херцеговине, за који тврди да је њихова »политичка дјелатност била веома опасна по династију и Монархију«, ¹⁵⁾ док адвокат Димовић предузима све мјере у интервенцијама да се они пуне слободу, тврдећи, чак, да су они чланови његове политичке партије, дакле, Димовићеви истомишљеници. Алудирајући, очигледно, на Мађаре, Саркотић тврди да овај политичар »у овом погледу, као и у другим својим активностима код виших власти остварује своје циљеве играјући веома плодно и успјешно своју улогу, онемогућујући чак и поглавара земље да спроводи своје одлуке и замисли«. ¹⁶⁾

У настојањима да онемогући политичко дјеловање и дисквалификавање личности Данила Димовића и његове сараднике, Саркотић покушава да у систематском низу навођења релевантних чињеница у први план стави оне политичке активности које су, по његовом мишљењу, биле упорене против дуалистичког устројства државе, рачунајући на то да ће на тај начин за своје ставове придобити и Мађаре, који су на овакве дјелатности били посебно осјетљиви.

11) Исто.

12) Исто.

13) Исто.

14) Исто.

15) Исто.

16) Исто.

Као посебан гријех, поглавар Босне и Херцеговине приписује Димовићу, како дословице каже, »његову улогу коју има у политичкој сарадњи са Хрватима«, па наставља: »Мањкајућа политичка прогноза код Хрвата најбоље је дошла до изражаја приликом посљедњих избора за адвокатску комору. Том приликом дио хрватске интелигенције је на дјелу показао своју сарадњу са Србима, што је без сумње дјело овог политичара. Као резултат те сарадње сада нам је дошао изненађујући резултат избора за адвокатску комору. Као што је и Вашу екселенцију, и мене је тај резултат крајње изненадио, не толико по његовим резултатима, колико по скретању једног броја хрватске интелигенције на страну политичке сарадње са Србима. Ја сам са сигурношћу очекивао да ће Димовић на изборима доживјети прави фијаско, тим прије што и његов прошли успјех на изборима концем 1913. године није почивао на политичком престижу ове личности, него на финансијским средствима Земаљске владе, којим су плаћени гласови и утицај адвоката Димовића, да би тој истој Земаљској управи био у парламенту и уопће у јавном животу од користи«. ¹⁷⁾

Због свега тога генерал Саркотић види нове суштинске промјене у политичкој оријентацији у Босни и Херцеговини, при чему му, како каже, »највише бриге задаје политичка сарадња Срба и Хрвата«, јер у постојећем стању он већ види реализацију таквог политичког програма који је »најпогибелнији за основе династије и Монархије« и чије већ прве појавне облике треба не бирајући средства у коријену сасјећи. За њега је управо Данило Димовић »таква политичка личност која је спремна на све и којој све полази за руком, тим прије што се вани представља лојалним и вјерним режиму, док де факто на унутарњем плану – у конкретним активностима представља за дуалистичко устројство државе највећу опасност«. ¹⁸⁾

Из ових опсервација и закључака новоименованог поглавара Босне и Херцеговине о политичком стању и приликама у Босни и Херцеговини у првој половини ратне 1915. године види се шта је највише забрињавало војно-политички режим. То се, уосталом, децидно и формулише: »Данило Димовић је за своје активности придобио др Иву Сунарића, водећег хрватског политичара и бившег потпредседника Сабора и секретара Трговачке коморе, Хрвата Вјекослава Јелавића, који је у Сабору припадао злогласној тројци присталица Срба, које је искористио као посреднике да би даље ткао нити према Хрватима«. Према његовим информацијама, налашава даље генерал Саркотић, »конференције Димовића, Сунарића и Јелавића започињу у председничкој канцеларији Сафетбега Башагића и то тобож невезаним разговорима о ратним извјештајима, да би затим прешли на актуелне политичке теме о евентуалној будућности«. ¹⁹⁾

Саркотић, дакле, у наведеним активностима, па штовише и у самим покушајима зближавања или било каквог заједничког рада Срба и Хрвата види шири дио процеса реализације програма југословенске идеје, што он оцјењује као највећу опасност по хабсбуршку династију и постојеће државно устројство Аустро-Угарске Монархије. А, ако ти покушаји смјерају прећи границе Босне и Херцеговине, па макар то било и у сарадњи с Хрватско-српском коалицијом у Загребу, онда он, како то сам каже, »њихове нити види не само у оквирима Монархије, него оне досежу и изван гра-

17) Исто.

18) Исто.

19) Исто.

ница ратних линија»,²⁰⁾ очигледно подразумијевајући у оваквој формулацији политичке програме ослобођења и у самосталној државној заједници уједињења свих јужнословенских народа.

Он се, додуше, на извјестан начин једном реченицом ограђује »да иако се још увијек ова политичка активност не може означити еминентном опасношћу по Монархију и династију, ипак се не смије пренебрећи чињеница да политичко груписање у Босни и Херцеговини и њене организаторе не треба означити као људе који дјелују на своју сопствену руку, него су они у спрези са ширим југословенским кретањима и процесима«,²¹⁾ што је самим тим увијек пуна и непредвидива опасност по опстанак Монархије.

На овај начин Саркотић жели упозорити, прије свега, Мађаре да је због изузетног геополитичког значаја и дошло до окупације Босне и Херцеговине, те да јој је прокламована аустроугарска политичка пракса намијенила специфичну улогу тзв. тампон зоне између Србије и Хрватске, која треба и територијално-физички да спречава ближе односе између Србије и Хрватске, те да такве усвојене политичке принципе и у рату треба слиједити, а ни у ком случају мијењати.

Сматрајући да је довољно увјерљиво подсјетио одговорне кругове Монархије на прокламовану аустроугарску политичку праксу у јавној управи Босне и Херцеговине, као и шире на југословенске идеје и програме, истовремено упозоравајући какве би све посљедице могле произићи из евентуалних промјена такве оријентације – генерал се осмјелио да енергично затражи и нова овлашћења која би он као шеф војно-апсолутистичког режима одмах примијенио у како је то назвао »ратним приликама јавне и политичке управе у Босни и Херцеговини«.

На првом мјесту Саркотић тражи да му се дозволи, како дословце формулише, да се принцип »једноличног« и »праведног« опхођења према трима главним вјероисповијестима у Босни и Херцеговини наруши, односно да се овај принцип не примјени према Србима.

»Рат са сусједним краљевствима и уопће битка за постојање наше Монархије у борби против панславизма довела нас је у стање нужде, да ако другачије не иде српски народ силом изолујемо и тако одбранимо широке народне слојеве, који су највише изложени националним и вјерским инстинктима од опасности конфликта са поданичким обавезама«,²²⁾ захтијева Саркотић. Изражавајући, надаље, своје мишљење да рат »све више сазријева у плодове скоре побједи«, он сматра да постојеће прилике допуштају могућности увођења нових закона и такве политичке праксе која увијек није усаглашена са »прописима мира«,²³⁾ те захтијева да се уведу и примјене такви прописи према српском елементу у Босни и Херцеговини »какве би у миру као неправедне одбио«. ²⁴⁾

Излажући даље своје захтјеве у тражењу посебних овлашћења генерал Саркотић дословце пише: »Руководећи се овим гледиштем и задржавајући у потпуности свој став о јединственом и праведном односу према свим народима под жезлом Његовог Величанства, не могу пропустити да

20) Исто.

21) Исто.

22) Исто.

23) Исто.

24) Исто.

политичко организовање Срба, као што сам рекао, и чије је покретање допрло до мојих ушију не само у границама анкетираних покрајина него и уопће на територији цијеле Монархије, не сигнализирам као највећу опасност коју без икаквог чекања треба неизоставно отклонити.»²⁵⁾

Поглавар Босне и Херцеговине желио је да, користећи се правом командујућег генерала 15. и 16. корпуса аустро-угарске војске, чије су се јединице налазиле и на подручју Далмације, тражена овлашћења и нове законске прописе протегне и на ову земљу.

»Ја нисам само шеф покрајинске управе Босне и Херцеговине« – истиче генерал Саркотић у своме извјештају – »него и главокомандујући генерал чија се војна власт протеже на цијелу Далмацију. Мене, дакле, моје дужности и одговорности обавезују да као командујући генерал, чије се надлежности протежу и на Далмацију предузимам потребне мјере, јер ме прожима увјерење да политичко стање изван Босне и Херцеговине има повратни утицај и на овдашње односе. Ја сам у наведеној функцији приморан« – посебно наглашава генерал Саркотић – »да војно иступам на цијелој ми повјереној територији моје команде, што вјероватно не би било без утицаја у Хрватској, Славонији и Јужној Угарској.«²⁶⁾ Он због тога ултимативно тражи да му се, како је то формулисано, објасни »зашто још и сада преко Саве, Дунава и динарских гребена постоји српско-љубива струја«, циљајући поново индиректно на Мађаре. Јер, он себи у сљедећој реченици дозвољава да оцијени и политичку ситуацију у Хрватској ријечима: »Добро познајем политичку ситуацију у Хрватској и вјерујем да и сада хрватске политичаре плаше с несигурном будућношћу, нудећи им за сваки случај позадинску заштиту и да, као што сам већ рекао, из иностранства подстицане издајнице, на жалост су још увијек на слободи и сасвим добро раде и шпекулишу када обесхрабрују Хрвате, а нас лишавају одушевљених и сигурних присталица.«²⁷⁾ Нема сумње да Саркотић овдје мисли на прваке Хрватско-српске коалиције, прије свега на Душана Поповића и Прибићевића, упозоравајући Мађаре да им ускрате подршку, те да се и према њима предузму мјере »велеиздајничких« судских процеса, јер су употребљене исте ријечи и формулације које су се употребљавале за све »велеиздајничке« процесе у Босни и Херцеговини. Он, наиме, оптужује Поповића и Прибићевића да раде по налогу српске Краљевске владе.

Мађарски политички кругови су овакву опаску генерала Стјепана Саркотића протумачили као директно мијешање у њихову политичку праксу, јер је она учињена изван дјело круга његових надлежности, као мијешање у проблеме земље која је апсолутно била у домену мађарских интереса. Штовише, они су у оваквом покушају видјели и угрожавање основних темеља и принципа аустроугарске нагодбе из 1867. године. Због тога они, надале, и констатују чињеницу, како су је дословце формулисали, да је »до рата војник био само дипломата«, али да је сада под утицајем ратних прилика порастао углед и престиж војних кругова који желе да постану и »ствараоци и бранитељи државе и династије«²⁸⁾ потискујући политичаре у

25) Исто.

26) Исто.

27) Исто.

28) М. О. Л. у Будимпешти. Архивска оставштина грофа Иштвана Тисе – предсједника мађарске владе у Синодском фонду реф. цркве. Тиса акта бр. 14:31/182 од 9. новембра 1915. године.

други план, што би ако се на вријеме не запријечи била веома опасна појава у државној пракси Монархије. Стога се и није случајно на сједници Мађарске владе, одржаној у Будимпешти 2. октобра 1915. године, разматрала могућност формирања властите националне армије, која би била раздвојена од заједничке аустроугарске војне команде, са сопственим војно-командним кадром, који би био под њиховом контролом.²⁹⁾

Генерал Стјепан Саркотић је, како су то схватили Мађари, иступајући као поглавар Босне и Херцеговине, истовремено био заступник и гласноговорник жеља и хтијења високих војних кругова, који су у војно-апсолутистичком режиму Босне и Херцеговине и личности главнокомандујућег генерала 15. и 16. армијског корпуса, чија се је војна власт протезала поред Босне и Херцеговине и на Далмацију, имали реалан не само војни, него и политички, па и законски ослонац и позицију у својим настојањима.

Но, о томе ће још бити говора. Зато сада погледајмо још неке аргументе који свједоче да Мађари нису баш без основа реаговали на овакве покушаје.

Поводе Мађарима за споменуте сумње и бојазни од превеликог, да не кажемо и пресудног утицаја војних кругова у цјелокупној политици Хабсбуршке Царевине, дао је поново сам генерал Стјепан Саркотић. Он, наиме, у свом извјештају о политичком стању у Босни и Херцеговини своје опсервације протеже и на цјелокупну политичку праксу Монархије, сугеришући да се она у много чему, како каже, у ратним временима мора мијењати у односу на мирнодопско стање. Тако он, већ конкретно захтијева да се тражена овлашћења за »јавно-правну« праксу у Босни и Херцеговини примјене и у границама цјелокупног територија Аустро-Угарске Монархије. Према томе, својим оцјенама прилика у Хрватској, генерал није исписивао само неке успутне упоредбе или алузије, него је сасвим одређено подразумијевао одређене промјене дотадашњег јавног-правног поретка у структури државе. Уосталом, он то и децидно формулише: »У Босни и Херцеговини немогуће је спроводити строжију политику према Србима, све дотле док се у другим крајевима о њој друкчије размишља и суди. Јер, Сава и Дунав и гребени динарских планина, као и неке ситније уставне гаранције не чине такву препреку, преко које и кроз коју се из Босне и Херцеговине не би могло гледати на политичку праксу у Хрватској, Далмацији и Јужној Угарској и тако нас навести на упоређења која изазивају аспирације, чије спречавање или задовољење, у датим условима исто тако доводи до катастрофа, које су се згуснуле у свјетски рат. За мене је стога« – истиче даље Саркотић – »територијално различита политика појединих држава према овом народу, не само трајно тешко спроводљива, него се она по својим посљедицама мора означити и као судбоносном по династију и Монархију«. Због тога Саркотић од заједничког министра тражи да га обавијести »какав ће став и политику према Србима заузети владе Мађарске и Аустрије на својим подручјима«.³⁰⁾

29) М. О. Ј. у Будимпешти. М. Т. 1915, 18/31 – Материјал са сједнице мађарске владе одржане 2. октобра 1915. године. У овим материјалима налази се и посебна биљешка Е Иванија, савјетника предсједника Министарског савјета која се односи на реформе у аустроугарској армији.

30) М. О. Ј. у Будимпешти. М. Е. 1915 – XVI – РЕС. 1937. Извјештај генерала Стјепана Саркотића од 8. априла 1915. године о стању и политичким приликама у Босни и Херцеговини.

На овај начин владе обје државне половине Монархије ултимативно се обавезују да се изјасне, а генерал Саркотић и у овом облику комуницирања на извјестан начин одступа од раније протоколарне и у свему нивелиране праксе, јер из његовог начина избија војнички метод опхођења, близак његовој суштини командовања, јер не пропушта да у свакој прилици подсети политичке факторе да је »вођење јединствене политике према српском народу на подручју цијеле »Аустро-Угарске Монархије императив времена у бици за њен опстанак«,³¹⁾ при чему, по његовом мишљењу не треба тактизирања.

Коријене несугласицама и разилажењима између војних и политичких кругова треба тражити и у чињеници што Аустро-Угарска више од пола вијека није ратовала, те су стога војници били потиснути у други, да не кажемо »парадни план«, а који су сада користећи се ратном ситуацијом жељели искористити своју шансу на коју су дуго чекали, те су се официри као професионални војници од којих је у ратно вријеме зависила даља судбина Монархије, радо приклањали војно-стратегијским и тактичким циљевима, онако како су их оии видјели и процјењивали овисно о развоју ратних операција, док су се политички фактори у широкој лепези акутних и актуелних питања и у самом унутрашњем устројству државе служили и политичким опортунитетом овисно о дневном тренутку у жељи да изнађу дугорочнија рјешења и програме који су били у њиховом интересу.

Генерал Саркотић у својим захтјевима разматра, чак, и могућности извјесних кадровских реформи и у самој армији. У првом реду он сугерише да се према цјелокупним његовим концепцијама у аустроугарској војсци уклоне с командних положаја официри српског поријекла.

У том смислу карактеристичан је сљедећи цитат из његовог извјештаја:

»Испред мене лежи једно писмо војника из јужне армије високог и одговорног положаја (ријеч је о мајору Краусу Милошу, замјенику комесара загребачког корпуса – прим. Л. Ђ.), из кога најповјерљивије цитирам сљедеће: шта нам јераваш Ти учинити? У Мађарској је Србин адут. Замјеник краљевског комесара је Србин, а сам Србин је једна нула. Саркотић се због тога пита: не треба ли се над овим смијати или заплакати«. ³²⁾ Међутим, Саркотић напомиње да армијска обавјештајна служба располаже с довољно »податка и доказа«, из којих он изводи закључак да је ако ни због чега другог, а оно због извјесног пасивитета »официре српске народности, потребно уклонити са командних војних дужности и замјенити их другим официрима«.

Мишљење заједничког министра финансија др Ернеста Кербера о извјештају генерала Стјепана Саркотића

Након што се детаљно упознао са Саркотићевим извјештајем о политичком стању и приликама у Босни и Херцеговини, заједнички министар финансија др Ернест Кербер је својим писмом од 14. априла 1915. године затражио о њему мишљење и од предсједника мађарске и аустријске владе. Др Кербер је, надаље, својим писмом допунио извјештај поглавара Босне и Херцеговине новим подацима којим је располагало Заједничко мини-

31) Исто.

32) Исто.

старство у чијој је надлежности била и Врховна јавна управа у окупираним покрајинама.

У писмима предсједницима влада обје половине државе заједнички министар финансија износи и своје мишљење, и то не само о подацима предметног Саркотићевог извјештаја који се односе на политичку и јавно-правну праксу у Босни и Херцеговини него и на потребу извјесних промјена раније државне политике које би се односиле на шире подручје Монархије.

»Предсједник босанскохерцеговачке владе генерал Стјепан Саркотић« – истиче др Кербер – »доставио ми је овдје приложени извјештај о босанскохерцеговачком политичком стању из којег се види да је према приспјелим информацијама и вијестима у Босни и Херцеговини у току уједињавање тј. ново политичко организовање Срба. Главни покретач и организатор ове акције је адвокат др Данило Димовић, бивши потпредсједник Босанскохерцеговачког сабора, који очигледно улаже велике напоре, да се у ратним догађајима разореи политичка организација Срба, бар дјелимично успостави.«³³⁾ Главно средство којим се Данило Димовић служи и по мишљењу заједничког министра финансија је »његова стара повезаност са Хрватима и оне услуге које је Димовић до сада својом вјерношћу учинио влади, а која га штите од предузимања против њега енергичнијих законских прописа.«³⁴⁾

Др Ернест Кербер такође, исто мисли као Саркотић и каже »да бивши потпредсједник Босанскохерцеговачког сабора Данило Димовић не ради то на своју руку, него је неоспорно у спрези са Душаном Поповићем, Валеријаном Прибићевићем и њиховим истомишљеницима.«³⁵⁾

»Штовише, конци босанскохерцеговачке политичке организованости не досежу само до Загреба него се протежу и на остале јужнословенске земље«, сматра и др Кербер, »можда и на друге крајеве«, при чему се, прије свега, мисли на Краљевину Србију и Црну Гору, као и на бројну јужнословенску емиграцију у земљама западне Европе.

Да ово нису више само претпоставке и хипотезе, заједнички министар финансија подсјећа предсједника аустријске и мађарске владе на управо приспјеле извјештаје централне војнообавјештајне службе о активности бројне јужнословенске емиграције у западноевропским земљама, чији су процес политичког организовања и разрада јединственог југословенског програма са широком друштвено-политичком платформом самосталне југословенске државе прихватљиви за разне струје и групе у јужнословенским земљама, у интензивном току.³⁶⁾ Он даље наглашава да из ових извјештаја произилази као готова чињеница и то да је јужнословенска политичка емиграција из иностранства већ успоставила извјесне контакте с појединим

33) М. О. Л. у Будимпешти. М. Е. 1915 – XVI – РЕС. 1937. Допис заједничког министра финансија др Ернеста Кербера предсједницима мађарске и аустријске владе (14. априла 1915) у вези с извјештајем генерала Стјепана Саркотића, поглавара Босне и Херцеговине о политичком стању и приликама у Босни и Херцеговини од 8. априла 1915. године.

34) Исто.

35) Исто.

36) М. О. Л. у Будимпешти. М. Е. 1915 – XVI – 450 – 3630/1915. К. 10577. Извјештај принца Ериђиса (Erigyasa) главног команданта аустроугарске армије предсједнику мађарске владе грофу Иштвану Тиси о организовању југословенског покрета у иностранству и о упућивању Манифеста југословенског покрета у земље Монархије.

политичким људима, организацијама, институцијама и установама у земљи те да је управо армијска обавјештајна служба добила специјалне задатке да прати и открива јужнословенско организовање и активност, нарочито у Енглеској, Француској, Италији, Швајцарској и САД, те да установи путове и канале њихове повезаности с југословенским покретом и активношћу у границама Аустро-Угарске Монархије.

Министар Кербер као конкретан примјер наводи давање сагласности мађарске и аустријске владе, на захтјев главног команданта аустријских снага маршала принца Фриђиса да војне власти у свако доба могу без икаквог претходног овлашћења и без икаквих запрека вршити контролу у поштама, телеграфима и телефонима у Хрватској, Словенији и Јужној Угарској, цјелокупног саобраћаја грађана који се одвија кроз ове установе. (Поште, телеграфи и телефони у Босни и Херцеговини су кроз читав четрдесетогодишњи аустроугарски окупациони период биле војне установе и оне су у том статусу остале чак и у вријеме тзв. парламентарног живота, јер су биле изузете од надлежности Босанскохерцеговачког сабора). Повод овом захтјеву маршала Фриђиса била је пошиљка прогласа, летака и другог пропагандног материјала, који је био у вези с позивом на удруживање и активност свих друштвено-политичких снага у потчињеним јужнословенским земљама у борби за њихово ослобођење и уједињење, а која је из иностранства била упућена редакцијама листова и часописа, те појединим организацијама, установама и појединцима у Хрватској, Босни и Херцеговини и Словенији. Приспјеле пошиљке носиле су на себи фалсификовани печат »цензурираног«, и то загребачке, љубљанске и сарајевске поште, тако да су је назначени адресанти примили без икаквих потешкоћа.³⁷⁾

Заједнички министар финансија, стога, изводи закључак да покушаји политичког организовања и реструктурирања политичких снага у Босни и Херцеговини, и не само у њој, нису плод неке случајне временске подударности, него резултат ширих процеса организовања и активности југословенских покрета у цјелини у борби за ослобођење и уједињење свих југословенских народа у независној државној заједници изван оквира Хабсбуршке Монархије.

Др Кербер надаље наглашава да по његовом мишљењу није случајно што су се »покушаји успостављања нове политичке организације и заједничког друштвеног дјеловања Срба и Хрвата, као и њихово повезивање истим таквим организацијама и изван граница ових покрајина управо учињени у Босни и Херцеговини«. За њега је, како то каже, одувijek »Босна и Херцеговина била најнеуралгичнија и најосјетљивија тачка у цјелокупном јужнословенском комплексу Монархије, а исто је тако чињеница да су ове земље ударна тачка ширег југословенског покрета и његових идеја о цјелокупности југословенског уједињења у самосталну и независну државну заједницу, при чему он и без обзира на тренутну војну окупацију Краљевине Србије овој земљи намјењује одлучујућу улогу у тим кретањима«.

Све то заједничког министра наводи на закључак, како то дословце каже, »да ни најмање криво« не схвати аргументе покрајинског шефа. Он даље каже: »Ја лично сматрам да је у датом тренутку стварно захтјев нуж-

37) М. О. Л. у Будимпешти. М. Е. 1915 – XII РСБ. 453-3630/1915. Сагласност председника мађарске владе грофа Иштвана Тисе о захтјеву маршала Ериђиса да војне власти могу у Хрватској и Славонији без икакве претходне дозволе вршити цјелокупан увид у поштански телеграфски и телефонски саобраћај.

де да однос према Србима на различитим управним територијама Монархије буде јединствен и једнообразан, и да тренутно сва српска партијска уједињења спријечимо коликогод је могуће, а ако је потребно и силом и свим другим средствима која нам стоје на располагању».³⁸⁾

На крају свога дописа предсједницима аустријске и мађарске владе заједнички министар финансија др Ернест Кербер, позивајући се на захтјеве генерала Стјепана Саркотића, каже: »Покрајински шеф Земаљске владе Босне и Херцеговине изнад свега сматра пожељним да се српска политика у Мађарској, Хрватској, Далмацији и Босни и Херцеговини води јединствено«. Плаши се, међутим, да се ово питање у различитим земљама и различито третира. Због тога је за њега од највеће важности да добије прецизне информације какве би путеве требало да слиједи у вези са српским питањем у Босни и Херцеговини.³⁹⁾

»Имам срећу, према томе« – додаје заједнички министар финансија – »замолити вашу пресвјетлост да о овоме изванредно важном питању за нашу династију и монархију будете љубазни што прије ваше високо цијењено мишљење мени доставити«.⁴⁰⁾

Садржаје и захтјеве генерала Саркотића, дакле, подржао је и заједнички министар финансија, посебно оне оцјене које су се односиле на мађарске партнере. То, уосталом, произилази из формулација цитираних докумената.

Предсједник мађарске владе гроф Иштван Тиса веома је брзо одговорио (20. априла 1915. године) заједничком министру финансија. Позивајући се на своја овлашћења, он прецизно излаже ставове Мађарске владе, али иде и корак даље, дајући инструкције којих се у управно-политичкој пракси морао придржавати не само заједнички министар финансија као врховни шеф босанскохерцеговачке управе него и генерал Стјепан Саркотић, као нови поглавар Земаљске владе у Сарајеву.

»Са особитим задовољством сам проучио материјале које сте ми 14. априла т. г. упутили« – истиче предсједник Мађарске владе, »те у вези са њима излажем своје мишљење«:

»Најенергичније одбијам све инсинуације које је шеф босанскохерцеговачке Земаљске владе генерал Стјепан Саркотић упутио на адресу Мађарске владе и на моју личност. Не знам кога све генерал Саркотић подраумијева наводећи друштво Душана Поповића. Међутим, морам примјетити да су и многи други Поповићеви лични и политички непријатељи подносили против њега и раније пријаве, али никада нису могли аргументовати и доказати његову одговорност. Лично сматрам да именовани себе држи далеко од противдржавних покрета и свом снагом се труди да Србе доведе на пут мирног и лојалног понашања«⁴¹⁾.

38) М. О. Л. у Будимпешти. М. Е. 1915 – XVI – РЕС. 1937. Допис заједничког министра финансија предсједнику мађарске владе од 14. априла 1915. У прилогу овом допису достављен је и извјештај о стању и приликама у Босни и Херцеговини који је генерал Саркотић доставио заједничком министру 8. априла 1915. године.

39) Исто.

40) Исто.

41) М. О. Л. у Будимпешти. М. Е. 1915 – XVI – РЕС. 1937. Допис предсједника мађарске владе заједничком министру финансија упућен из Будимпеште 20. априла 1915. године као одговор на његов допис од 14. априла исте године и извјештај поглавара Босне и Херцеговине о политичком стању од 8. априла 1915. године.

Анализирајући, даље, оцјене изнесене у извјештају генерала Саркотића о политичком стању и приликама у Босни и Херцеговини, посебно његове сугестије учињене у погледу одређених реформи које је требало предузети у управно-политичкој пракси на подручју читаве Монархије, предсједник мађарске владе констатује:

»Тешко ми је било читати без осмијеха на лицу цитат генерала Саркотића који се односи на војника високог чина. Ако дотични генерал жели да се смије или да плаче због тога, што је замјеник комесара у загребачком војном корпусу Србин, онда му морам напоменути да он није замјеник, него референт комесара. Ова околност не изгледа баш погодном за то да личности високог војног положаја покрене на плач или смијех« – с иронијом истиче Тиса. »Ако генерал Саркотић или било ко други изричито жели лити сузе због напредовања Срба, онда ћу им одати велику тајну да је још и један командант армије, такође, Србин«.

»Да бих прешао на суштину која вас и генерала Саркотића највише занима, морам се, прије свега, са највећим задовољством изјаснити да унапријед одбијам сваку помисао да се поред или што је још горе против једне националности води посебна политика. Ни јединој националности на штету других не желим давати било какве предности, а нити потчињавати је, и увијек ћу се само зато борити да држава дијели правду и да у свакој националности зна одвојити кривца од недужног«.

»Овој истини ништа не смета чињеница што је у прошлости један дио српског становништва био понесен супротном пропагандом. Ништа не би било погрешније и противрјечније као кад би све Србе осуђивали, прописима ограничили и жигосали. Напротив, треба све потребно учинити да међу Србима мирне елементе привучемо к себи, и да их одвојимо од противдржавних агитатора«.

»Пут и начин провођења овога је на свакој територији друкчији. Мађарска, Хрватска, Босна и Херцеговина и Далмација имају различит правни статус и сасвим различите унутарње друштвене односе. Према томе, понашање и статус Срба је различит, а да бисмо могли утицати на њих, морамо изабрати и различите путеве«.

»Реалан политичар, који своје поступке не заснива на унапријед установљеним мишљењима, или површним, па према томе и погрешним уопштавањима, не може узети на нишан на различитим територијама Монархије јединствену српску политику«.42) На овај начин предсједник мађарске владе је генералу Саркотићу, али и заједничком министру финансија Ернесту Керберу на најбољи начин читао праву политичку лекцију, одбацујући њихове процјене политичког стања, посебно приједлог мјера које је по њиховом мишљењу требало предузети. Шта-више, он је њих оба двојицу обавијестио да је са цјелокупним примљеним материјалима као и својим одговором упознао све одговорне политичке факторе Монархије, међу којима предсједника аустријске владе, затим министра спољних и унутрашњих послова Монархије, кабинете аустроугарског цара и хрватског бана и друге.

Тиса се једино сложио с приједлогом генерала Саркотића да би се евентуално могло размишљати о томе да се полицијски органи повремено састају и разматрају своје оперативне планове и потребе, јер како ои то

42) Исто.

дословце каже »често се због несинхронизоване политичке акције на границама могу прекинути нити, што даје могућност противдржавним агитаторима да се извуку од снажније контроле«.43)

Заједнички министар финансија др Ернест Кербер одмах је схватио да се и сувише повео за мишљењима генерала Саркотића, те је само два дана послје примљеног Тисиног дописа (22. априла 1915. године), председнику мађарске владе послао ново опширно писмо44) у коме му се захваљује на његовим ставовима које је како сам каже »као сасвим реалне, разумне и далекосежне у потпуности прихватио«.

Затим је заједнички министар финансија 23. априла 1915. године отпослао и писмо и упутства и шефу Земаљске владе Босне и Херцеговине генералу Стјепану Саркотићу45) као одговор на његов извјештај од 8. априла т. г. у коме га обавјештава о ставу председника Мађарске владе, али и својим, заправо коригованим мишљењима у погледу дјелатности државне управе у Босни и Херцеговини. Приликом преузимања дужности председника Земаљске владе Босне и Херцеговине, почетком 1915. године, генерал Саркотић и заједнички министар финансија су се, у ствари, били договорили о реорганизацији државне управе у анекционим покрајинама у циљу »ефикаснијег« спровођења у живот нове политичке праксе у Босни и Херцеговини.

»Мада сам чврсто увјерен« – истиче стога у почетку свог писма заједнички министар финансија упућеном поглавару Босне и Херцеговине – »да ни под каквим условима у догледно вријеме не можемо у Босни и Херцеговини рачунати са парламентарним животом или владом базираном на парламентарној већини, ипак, већ и при садашњим ратним условима морамо се занимати с каквим начином ћемо моћи постићи модус вивенди са Србима у Босни и Херцеговини. Можда овога тренутка не би било оправдано ступати у контакте с једном или другом личношћу, било какве партијске нијансираности, али нека нам буде трајни задатак да ово питање стално проучавамо како бисмо уравнили терен за будућа мирнија времена«.46)

Др Кербер надаље упозорава поглавара Босне и Херцеговине да, како он то каже, »у постојећој ситуацији не би требало досадашње влади вјерне а бивше проминентне политичке личности без приморавајућих потреба потискивати«.47) У том погледу савјетује заједнички министар финансија и генералу Саркотићу да са »највећом опрезношћу треба управљати и са личношћу Данила Димовића«48). Додуше, др Кербер се ограђује ријечима да он тренутно не жели да даје изјаве ни о коме у Босни и Херцеговини па, према томе, ни о личности Данила Димовића, односно о повјерењу или неповјерењу према њему. Али, ипак, заједнички министар сматра да је потребно да упозори Саркотића да »Данило Димовић још и сада потпомаже владу. Он је у својој лојалности истрајао до данашњег дана штампајући и

43) Исто.

44) М. О. Л. у Будимпешти. М. Е. 1915 – XVI РС. 1938. Писмо Ернеста Кербера председнику мађарске владе упућено из Беча 22. априла 1915. године.

45) М. О. Л. у Будимпешти. М. Е. 1915 – XVI – РС. 1937. 2375/1915. уз бр. 528 Пр. БиХ Екс 1915. Допис заједничког министра финансија Ернеста Кербера поглавару Босне и Херцеговине Стјепану Саркотићу упућеног из Беча 23. априла 1915.

46) Исто.

47) Исто.

48) Исто.

своје гласило »Истину«.⁴⁹⁾ »Повод за његово тренутно дискредитовање«, како то истиче Кербер, »јесте његово писмо упућено Јанковићу 27. децембра 1914. године у коме се говори о новчаним кауцијама које је положио као залогу за своје ослобођење«. У овом писму дословце стоји: »Од 10.000 круна потражујем 2.000 круна за пут у Беч ради интервенције, што треба обрачунати и без обзира на резултате. Преостали дио ћу само у случају успеха употрејевити«, каже се у овом Димовићевом писму, (прим. Л. Ђ.) »У предузимању овог правног заступништва од стране Димовића сигурно је ријеч о једном врло сумњивом поступку« – примјећује заједнички министар финансија – »али препуштам вашој увиђавности пресуду о томе да ли нису и други босанскохерцеговачки политичари без обзира на партијско опредјељење исто тако доказали да за новац нису презали ни од каквих послова и интервенција«.⁵⁰⁾

Данило Димовић, према мишљењу заједничког министра финансија, стога не смије бити изгубљен из вида, јер како он истиче: »неће ли доћи можда једном тај тренутак када ће нам ипак бити потребан његов утицај. У Босни и Херцеговини заиста немамо великог вишка бар упола оданих и лојалних Срба«⁵¹⁾.

Према истом мишљењу, ни код Хрвата, а ни код Муслимана не би требало фаворизовати извјесне политичке личности на супрот Србима.

Заједнички министар финансија је, дакле, умногоме промијенио своје мишљење у односу на ставове које је заступао само мјесец дана раније.

Карактеристичан је, међутим, и један телефонски разговор који је др Кербер у међувремену водио с генералом Саркотићем дан након што се упознао са ставовима предсједника мађарске владе изнесеним у његовом допису од 20. априла 1915. године.

У овом телефонском разговору он је, наиме, затражио од поглавара Босне и Херцеговине да хитно и неодложно предузме потребне мјере како би се број интернираних лица и талаца у Босни и Херцеговини, колико је могуће, смањило. Заједнички министар финансија је у споменутом разговору био веома енергичан тако да је Саркотић тако рећи преко ноћи поступио по примљеним инструкцијама. То се види и из Саркотићевог телеграма од 22. априла 1915. године у коме је обавијестио др Кербера о предузетим мјерама.

С тим у вези заједнички министар финансија пише поглавару Босне и Херцеговине:

»Пустили сте на слободу 146 интернираних, а ослободили 48 талаца, док сте наредили да се 16 лица премјести из арадске установе за интернацију у Бихаћ. Надам се да ће се број напријед поменутих сигурно повећати. Али, посебно вас поново морам упозорити на лица која су таоци, јер излагање јавности, на жељезничким станицама и другдје увијек је нови подстрек народа против владе. Наравно, не спада у мој дјелокруг рада процјена колико је с војне тачке гледишта потребна институција талаца. Са становишта цивилне политике, најодлучније дајем изјаву против ове мјере, те позивајући се на наш договор, молим вас да обратите пажњу углавном на

49) Исто.

50) Исто.

51) Исто.

то, ако би било могуће, да таоце све више и више ограничите, пак их коначно што је могуће прије и укините«. ⁵²⁾

Цитирајући на крају мишљење грофа Тисе, заједнички министар финансије поново упозорава поглавара Босне и Херцеговине, да, како он то каже, »интересе народа треба бранити али чврстим и неопредијељеним управљањем, које ће подићи самопоуздање и расположење код свих мирних елемената у земљи«. ⁵³⁾

Напосљетку др Кербер моли генерала Саркотића да се у вези с тим детаљно упозна и са становиштем предсједника мађарске владе, које му у прилогу доставља.

Да бисмо боље разумјели извјесне недоумице које у свом другом, новом допуњеном извјештају о политичком стању у Босни и Херцеговини од 6. маја 1915. године изражава шеф Земаљске владе, потребно је учинити неке напомене:

– Војно-политичка ситуација на балканском ратишту у посљедњем тромјесечју 1914. године била је веома неповољна по Аустро-Угарску.

– Генерал Оскар Поттиорек, коме је, поред дужности поглавара Босне и Херцеговине, била повјерена и улога врховног команданта балканског фронта, доживио је на објема линијама потпуни дебакл због чега је морао бити смијењен с тих дужности.

– Пораз аустроугарских трупа у протуофанзиви српске и црногорске војске, те њихово избацавање с подручја Краљевине Србије, као и преношење ратних операција на подручје Босне и Херцеговине и Војводине озбиљно је пољуљало мит о »непобједивости« Хабсбуршке Царевине, будући наде потчињених југославенских народа у њихово скоро ослобођење и уједињење. То отворено признаје и сам генерал Саркотић у своме извјештају.

У таквим приликама новом поглавару Босне и Херцеговине приликом преузимања дужности била су дата обећања да ће му се у управној и политичкој пракси у Босни и Херцеговини омогућити већа овлашћења, јер како је то било речено »ратне прилике налажу и нужду за изванредним мјерама у државној управи земље«, на што се генерал Саркотић стално и позивао у својим извјештајима. Истини за вољу у првим мјесецима његове управе у Босни и Херцеговини личности и структуре двојне монархије које су дале оваква овлашћења укључујући ту и аустројску и мађарску владу које су према свом паритетном споразуму и закону у крајњој инстанци биле надлежне у пословима управе Босном и Херцеговином, ишле су на руку генералу Стјепану Саркотићу у испуњавању датих обећања. Као суштинску мјеру у том смислу, без сумње можемо означити распуштање Босанскохерцеговачког земаљског сабора у фебруару 1915. године, чиме су војно-апсолутистичком режиму у Босни и Херцеговини уклоњене какве-такве јавне запрете у његовој апсолутној и безграничној моћи управљања земљом. Но, већ у априлу и мају 1915. године, промјенљива ратна срећа на ратиштима тренутно даје у изглед централним силама јављање илузија да ће

52) М. О. Л. у Будимпешти. Архивска оставштина грофа Иштвана Тисе у Синдоском фонду реф. цркве. Тиса акта бр. 74:31/1915. Телеграм генерала Стјепана Саркотића.

53) М. О. Л. у Будимпешти. М. Е. 1915 – XVII РС. 1937. 2375/1915. Допис заједничког министра финансија Е. Кербера поглавару Босне и Херцеговине Стјепану Саркотићу упућено из Беча 23. априла 1915. године.

рат »успјети«, што аустроугарски војни и политички кругови изражавају у формулацијама да рат »сазријева у плодове побједе«.

Нова политичка и војна ситуација утицала је на то да су и политички фактори Монархије почели према њој усклађивати своју дипломатско-политичку активност и потезе. Ово се испољавало у кориговању њихових ранијих ставова у цјелини – из чега је требало повући политичке поуке и према окупираној Босни и Херцеговини. Изгледа да генерал Саркотић није желио, а ни хтио да схвати овакве промјене. Дакако, у своме ставу он је имао подршку милитаристичких кругова који су, такође, сматрали да им повољнија војна ситуација на ратиштима пружа шансу већег утицаја у политичкој пракси државе.

Поздорења и борба за престиж између војних и политичких фактора Монархије, уз сву сложеност и замршеност споменутих и других фактора налажу нам да новом Саркотићевом извјештају о стању и политичким приликама у Босни и Херцеговини посветимо нешто више пажње.

Након што се упознао с примљеним документима заједничког министра финансија и предсједника мађарске владе у којима су се налазила упутства и инструкције у погледу даљег рада државне управе у Босни и Херцеговини, Саркотић је брзо реаговао упућивањем новог, допуњеног извјештаја о политичком стању у Босни и Херцеговини, у коме се трудио да појасни своје раније изражене оцјене и ставове.

Из овог извјештаја видљиво је да поглавар Босне и Херцеговине није остао равнодушан према упутама примљеним од заједничког министра финансија. Он се посебно није сложио с мишљењима предсједника мађарске владе, датом у одговору на његов претходни извјештај, па је желио да уђе у полемику с грофом Тисом. У новим упутама он је видио запреке војном режиму и већ уведеној пракси апсолутистичког управљања Босном и Херцеговином, као и чињеницу да му већ сам положај војног команданта у Далмацији пружа могућност да босанскохерцеговачка искуства из управне и политичке праксе протегне и на ову територију. С друге стране, Саркотић је изразио негодовање због тога што је приликом преузимања дужности шефа Босанскохерцеговачке земаљске владе претходно усагласио своје ставове и мишљења у погледу садржаја и метода управљања анектираним покрајинама, како са заједничким министром финансија, тако и са предсједницима мађарске и аустријске владе.

»Нека ми је дозвољено« – каже он у почетку свога другог извјештаја – »да подсетим да сам заступао исте принципе и циљеве у политичкој пракси Аустро-Угарске још и прије него што сам дошао на дужност шефа покрајинске управе у Босни и Херцеговини и командујућег генерала XV и XVI корпуса армије. Уосталом«, истиче даље Саркотић, »те исте принципе и циљеве темељито сам усмено образложио у Бечу приликом моје аудијенције код његовог Величанства, учињене поводом мога именована на ове дужности, као и пријема у Будимпешти код предсједника мађарске владе истим поводом. Код тих ставова, како даље каже, желио сам истрајати с тим више што и ваша екселенција гаји потпуно идентичне ставове према Србима«,⁵⁴⁾ па наставља: »Ја сам учвршћен у увјерењу изложеном у моме

54) М. О. Л. у Будимпешти. М. Е. 1915 – XVI – РС. 1937. уз бр. 2375/1915. Нови допуњени извјештај поглавара Босне и Херцеговине генерала Стјепана Саркотића о стању и политичким приликама у Босни и Херцеговини упућен из Сарајева 6. маја 1915. године заједничком министру финансија.

претходном извјештају јер сам до њега дошао на темељу чињеница. У својој младости познавао сам Србе као људе вјерне држави и лојалне као припаднике Монархије, али приликом именовања на мој нови тешки положај морао сам поставити питање да ли ћу при том увјерењу и у будуће остати?

Што се тиче тачног познавања конкретних прилика«, истиче даље у своме извјештају генерал Саркотић, »а што с правом гроф Тиса ставља први план када је ријеч о будућем политичком курсу у Босни и Херцеговини поново сам принуђен јасно дефинисати своје утиске и искуство о босанскохерцеговачким приликама«.⁵⁵⁾

»На жалост«, изричито наглашава Саркотић, »од својих принципа првом реду заговоране политичке праксе прма Србима не могу одустати нити мијењати своја увјерења, иако у политичкој пракси морам поступити како ми је наређено«. Наводећи даље који су га разлози на то навели, он истиче: »Ја сам свој положај у Босни и Херцеговини примио у вријеме када је српски дио народа у сваком погледу био до сржи у расулу и то до најконзервативнијег елемента тј. сељаштва. Како је интензивна морална бити она високо издајничка пропаганда која је у Босни и Херцеговини дјеловала некажњено, да је и сам сељачки народ и то и у најудаљенијим предјелима западне Босне био њоме обухваћен«, пита се генерал у своме извјештају, па наставља: »Не желим вас замарати оним што ми је за вријеме мојих путовања која сам у протекла четири мјесеца обавио по цијелој Босни и Херцеговини било усмено саопштено и од шефа мога генералштаба забиљежено, иако су то застрашујуће чињенице, а презентиране још на гори, готово беспомоћно практичан начин, јер не би имало никаквог смисла нити сврхе тужити се на оно што је било. Поврх тога, сматрам да су моји информатори сувише драматично доживјели све те раније односе и прилике, па се покушавам од њих дистанцирати«. Али, наставља даље по главар Босне и Херцеговине: »у прилици сам да установим да је готово сва кривица за такво друштвено-политичко стање у Босни и Херцеговини приписивана влади и њеној комплетној управно-политичкој пракси. Постоји ипак, један дио становништва који усред овог рата стоји непомирљиво противу нас и са сигурношћу рачуна да су наша звона одзвонила у овим крајевима. То је чињеница и она се особито тиче већег дијела домаће интелигенције која се засад држи резервисано и не жели да ступи ни у какав конфликт са законима«.⁵⁶⁾ (који су у вријеме његове управе заиста у правом смислу ријечи били драконски – прим. Л. Ђ.)

Прелазећи на разматрање политичког расположења Муслимана и Хрвата, Саркотић прецизира: »Што се тиче исламског елемента, познавам је да он на челу са Шерифом Арнаутовићем чини онај дио који нам тренутно не пружа никакве разлоге за узнемирење. Ми, међутим, морамо бити спремни и рачунати на то да нам демагошки карактер овога вођа може припремити неугодна изненађења. Свако сада види да је учињена велика грешка када је поуздана конзервативна Куловићева странка била жртвована за рачун Шерифа Арнаутовића. Но, то се више не може лијечити. Осим тога, код тог елемента треба имати у виду да је његово повјерење у нашу војну моћ јако подрмано. Мислимани не могу појмити како је било могуће да су српске трупе читава два мјесеца држале источну Босну присиљавајући велики број породица да напусти своја огњишта.

55) Исто.

56) Исто.

Највећи дио хрватског елемента до сада је био лојалан и рачунао је на нашу подршку. Па ипак, у садашње вријеме он заузима депримирајуће држање. Неки од његових вођа, чак, мисле да не би било лоше ако би се задржали отворени путеви према Србији.⁵⁷⁾

»Оваква је ситуација у Босни и Херцеговини мени позната«, истиче даље генерал Саркотић. »До оваквих својих увјерења дошао сам након многих путовања, личних обавјештења и увида, након што сам превалио небројено километара жељезницом и аутомобилом.

Ако се томе дода«, сматра поглавар Босне и Херцеговине и разбијеност чиновничког кора како он то формулише, »дјелатности Сабора, добија се, глобално узевши, једна не баш пријазна слика«, која по његовом мишљењу, »не пружа разлоге за очајање, али нас озбиљно опомиње да ће након успоставе мира бити потребно у првом реду у овој земљи повратити државни ауторитет«, а да би се то постигло Саркотић мисли да ће »управу бити потребно строго водити у правцу праведног и добронамјерног објективитета«. ⁵⁸⁾ Према његовом мишљењу, надаље, »све ће се то моћи исправити довођењем већег броја одабраних чиновника из оба дијела Монархије«, јер како дословце истиче: »ми више овдје не смијемо чинити грешке. У најмању руку не смијемо показати слабости и пактирања са странкама, јер народ који је још прије 36 година чампо под тврдом руком Турака хоће да буде вођен, али не од странака него од владе која му се чини да има ауторитета. Због тога се човјек пита зашто се у прошлости допустило странкама да имају готово већи престиж и од саме владе. И то је, на жалост, несумњива чињеница, која је довела до ситуације у којој се сада налазимо. Ако садашње прилике у Босни и Херцеговини упоредимо са оним непосредно последије окупације 1879. и 1880. године, ситуација је, без сумње, отишла на нашу штету.

Ми због тога морамо у војном и политичком смислу Босну и Херцеговину поново запосјести.

О оном правом начину запосједања овдје не бих хтио говорити, али да ћемо морати довести приличан број нових вриједних чиновника из обје државе Монархије, да ћемо нове династији расположене просвјетне и вјерске службенике морати пронаћи, да ћемо школство морати поставити на сасвим нове основе, да ћемо морати стварати нове политичке организације у чији рад ћемо до најниже инстанце морати остварити увид и строгу контролу, које додуше тек последије рата треба стварати, да је наш читав систем »надзора недовољан« итд., то је чињеница. Једном ријечју, ми смо на овом подручју доживјели бродолом у правом смислу те ријечи, те је био потребан дубоко жалосни догађај да би нам се очи отвориле. То је чињеница коју данас не може нико заобићи. С овим тврдњама сагласна је и његова екселенција гроф Иштван Тиса, по којима реални политичар у свом поступку мора доћи након познавања прилика«, ⁵⁹⁾ посебно наглашава Саркотић.

С овог становишта истиче даље он »радо бих поздравио једно скоро путовање предсједника мађарске владе грофа Иштвана Тисе у анектиране земље, што би му пружило могућност прибављања личних обавјештења и тачног познавања садашњих прилика«, те наставља, »да је, на примјер«,

57) Исто.

58) Исто.

59) Исто.

како то отворено истиче као свој одговор на Тисино мишљење, »мађарском предсједнику пружена могућност да тачно упозна политичке прилике у Босни и Херцеговини, и када отворене чињенице не би биле негиране од оних који су највише позвани да их упознају, били бисмо поштеђени од још неког разочарања.«⁶⁰⁾

Осим ових »страховања«, наставља Саркотић: »бојим се још једнога. Ако би се по завршетку рата све ово заборавило, а да би вријеме избрисало сазнања о старим пропустима, доживјели бисмо праву катастрофу.«⁶¹⁾

»Ја према томе закључујем«, констатује поглавар Босне и Херцеговине, »и поред свих у почетку исказаних чврстих принципа наглашавам да се у вези са садашњим интересом и држањем српског елемента у Босни и Херцеговини, у конкретним случајевима, не би смјело одустати од оштријих потеза, од чега не морају бити изузете ни друге двије националне групе чим би се примијетило да су залутале у непријатељски табор.

Свако друго држање било би знак слабости, што није препоручљиво. Неки другачији поступак био би пропуст управе који се не би могао опростити.

На концу примијетио бих да је карактер, мени добро познатих Јужних Славена, такав да се ти људи чврстом руком дају водити, што је посљедица режима у војној граници и у Турском Царству.

Кад већ говорим о југословенском карактеру, не бих хтио, а да не истакнем и својство тога народа због кога су многе управе отишле у ћорсокак. То је, наиме, њихова велика врлина претварања. Њихова способност у том правцу, а нарочито текстови у њиховим листовима и публикацијама које они заодијевају таквим ријечима које су, на изглед, обичне, а у ствари су највећа велеиздаја – готово су немјерљиве.«⁶²⁾

»Ту способност«, како сматра Саркотић, »власти стално треба да имају на уму и да при томе не дозволе да буду заведени лажним дојалитетом са чиме се«, како он то дословце каже, »овдје тјера трговина«. Због тога он даље инсистира на једнообразној политици у оквирима цијеле Монархије, нарочито према Србима износећи своје »аргументе« према којима како он то каже »нема никакве сумње да се и у другим земљама Јужних Славена јављају исти или слични проблеми, који се само у извјесном смислу могу нијансирати, али су у својој суштини свугдје исти.«⁶³⁾

Учињеном алузијом поглавар Босне и Херцеговине подразумијева јединственост идеја и практичне акције југословенског покрета за ослобођење и уједињење јужнословенских народа у самосталној државној заједници изван структура и оквира Хабсбуршке Царевине.

Уосталом, сљедећом реченицом он то децидно формулише: »Поред наше војске у почетку рата и губљење дијела територије Босне и Срема упозорио нас је на истоветно понашање свих јужнословенских народа, што нас упућује на закључак да постоје исти политички интереси и циљеви код народа и у другим јужнословенским земљама, а самим тим и наша заједничка потреба сузбијања тих настојања.«⁶⁴⁾ Трудећи се да поткријепи своје тврдње, он се позива и на резултате тзв. »велеиздајничких« судских проце-

60) Исто.

61) Исто.

62) Исто.

63) Исто.

64) Исто.

са у Босни и Херцеговини. »Већ су досадашње судске истраге показале«, вели он, »да је великосрпска агитација на читавом славенском југу потекла из једног те истог извора, да има исти правац и исти заједнички јединствени циљ.

У том смислу нарочито бих скренуо пажњу на резултате истраге против соколских организација. При томе је установљена заједничка чињеница да је соколска идеја потекла с територије земаља круне св. Стјепана. Она српска гимнастичка друштва што се оснивају у првим годинама окупације Босне и Херцеговине вуку своје поријекло из Сремских Карловаца.

Мађарска влада, која је правилно оцијенила смисао и циљеве таквих друштава, у почетку је нашла начина да заочи њихов рад, али је у исто доба, заведена вањским изгледом, дозволила да се развијају друштва с истим циљем под фирмом »Трезвеност«. Даљи развој соколских друштава показује њихов врло мутни заокрет. Под фирмом дисциплине, организација соколства у Србији доста брзо је дошла под патронат Српске краљевске владе и на располагање ондашњим војним круговима, а ти кругови су довели тако далеко да су приликом прославе »Просвјете« у Сарајеву 1912. године били присутни чак и активни српски официри.

Те чињенице воде до закључка да је у интересу одржавања државе потребна у најмању руку хармонична сарадња на територији цијеле Монархије. Ја не негирам чињеницу да су правне основе у појединим јужнословенским земљама различите, па је зато тешко стварати и водити неке заједничке акције, међутим, ипак вјерујем да би се на том читавом територију могла постићи уједначеност поступка⁶⁵⁾ захтијева генерал Саркотић.

На крају свога извјештаја поглавар Босне и Херцеговине се осврће и на Тисину сугестију заједничких састанака државне полиције, којом приликом би требало да се размјењују њихова искуства.

»Што се тиче унифицирања дјелатности државне полиције«, Саркотић примјећује да је »у једном ранијем писму заговарао такве акције, нарочито у погледу праћења и посматрања наших политичара у свим државама Монархије«. Но, поглавар Босне и Херцеговине, како сам истиче, има приговора што је, како каже, »стање у полицији у Босни и Херцеговини врло слабо, а то стање је створила сама дирекција полиције са својим апаратом који се налази на рубу пропасти. Ја од полиције не желим само неку информативно – обавјештајну дјелатност, него отпор – противакције непријатељу, као и свакој противдржавној агитацији и дјелатности.«⁶⁶⁾

С овим другим извјештајем генерала Саркотића нешто детаљније смо се упознали и зато што ћемо се са његовим ставовима и дјелатношћу у разним приликама сусретати све до распада Монархије 1918. године.

С обзиром на то да је, како изгледа, највећи утицај у погледу одобравања или одбијања нових мјера у политичко-управној пракси у Босни и Херцеговини држао предсједник мађарске владе, заједнички министар финансија др Ернест Кербер одмах по примитку новог Саркотићевог извјештаја (од 12. маја 1915. године) поново пише Тиси: »Са задовољством вам шаљем преписе моја два писма која сам упутио шефу покрајинске владе Босне и Херцеговине по предмету опћег политичког стања у анектираним земљама, затим преписе његових писама упућених мени 2. и 6. овога мјесе-

65) Исто.

66) Исто.

ца, које сам, такође, вама прикључио да бисте се упознали са њима и саопштили ваш суд и одлуке о истим«.67)

Предсједник мађарске владе експедитивно већ 16. маја одговара др Керберу, закључујући ову »размјену мишљења«.

Користећи се својим великим државним и политичким искуством, као и угледом и позицијом коју је као предсједник мађарске владе имао у двојној монархији, он се захваљује заједничком министру финансија што је, како сам каже, »имао задовољство изразити своју срећу због тога што се успоставила потпуна хармонија у главним принципијелним питањима у вези с управљањем Босном и Херцеговином између мог и не само вашег него и схватања господина шефа покрајине«.68)

»Чврсто сам увјерен«, наставља даље Тиса, »да није само за вријеме рата први задатак организовање строгог, тачног, неопредијељеног и праведног јавног управљања, а са тиме и учвршћивање, на жалост, веома компромитованог угледа државе и власти у Босни и Херцеговини, него ће тај процес неизоставно представљати предуслов успјеха и послије рата«.69) »У Босни и Херцеговини је«, сматра даље предсједник мађарске владе, »било за сваку осуду намигивање на партије и фракције, а уз то још и протекција и болећивост према њима, као што је за сваку осуду и потискивање Срба у позадину, њихово прогањање и понижавање под утицајима посљедњих тужних догађаја«.70)

»У потпуности се слажем«, наставља даље Тиса, »да се с источњацима треба строго опходити, нарочито послије лабаве владе из блиске прошлости, али ово треба да буде строга и праведна власт државе која стоји изнад партија, која захтијева вјерну послушност, али и даје сигурност. Свако треба да осјећа да је државна власт независна и јака, да стоји изнад сваког бескрајно високо, да је против ње било ко немоћан, али да лојалним понашањем може себи прибавити све предности и добре намјере у погледу уређења законске државе и потпору њене државне власти«.71)

»По његовом, како сам каже, најдубљем увјерењу, о судбини Босне и Херцеговине ће се одмах послије рата, ако не већ и у најближој будућности, донијети коначна одлука и она ће се подредити оној држави Монархије којој буде додијељена«.72)

»Чврсто сам надаље убјеђења«, наставља даље он, »да ће се још и тада морати дуже времена конзеквентно примјењивати чврсто и од уставних форми и њихових имитација ослобођена државна управа, која се заснива на угледу и да ће се уставно самоуправљање у Босни и Херцеговини

67) М. О. Л. у Будимпешти. М. Е. 1915 – XVI – 1937. РЕС. 2376/1915. уз бр. 538 През. БиХ. Екс. 1915. Писмо заједничког министра финансија предсједнику мађарске владе упућено из Беча 12. маја 1915. године.

68) М. О. Л. у Будимпешти. М. Е. 1915 – XVI – РЕС. 2377 уз бр. 2375 РЕС. I. М. Е. Допис предсједника мађарске владе заједничком министру финансија у вези с извјештајем генерала Стјепана Саркотића о политичком стању и приликама у Босни и Херцеговини и о даљим методама рада државне управе у овим покрајинама. Будимпешта, 16. маја 1915. године.

69) Исто.

70) Исто.

71) Исто.

72) Исто.

моћи увести само последице дужег периода, када се буду створили привредни, културни и политички предуслови неопходни за државно – уставни живот.

Први корак је, стога, и садашње управе учвршћивање моралног угледа државе и њена дјелатност у јавној управи Босне и Херцеговине на већ споменутим принципима. Ово је у анектираним покрајинама тим више потребно да се«, како се изразио, »покрене са мртве тачке лабава ако не и растројена државна машина«. ⁷³⁾

Што се тиче његовог приједлога о евентуалној конференцији шефова одсјека државне полиције, до кога он узгред речено и није много држао него га је више поднио као тактички потез, он упозорава заједничког министра финансија да ће о њему бити обавијештен на уобичајени начин.

Тако су с мађарске стране бар у извјесном смислу запријечена настојања и намјере новог шефа босанскохерцеговачке земаљске владе, које је требало, како је он то сам образлагао, »због изнимних ратних прилика« примјењивати у управно – политичкој пракси Босне и Херцеговине, и то путем искључиве легислативе власти која је била у надлежности и под контролом војног апарата. Уз ову констатацију подсјетимо и на то да су војно – апсолутистички режим у Босни и Херцеговини подржавали не само водећи милитаристички врхови у Монархији, већ како смо то показали и поједини државници и политичари међу којима и сам заједнички министар финансија, што је у конкретном случају била веома значајна чињеница.

Но, генерал Саркотић, који је остао на функцији поглавара Босне и Херцеговине све до распада Аустро – Угарске 1918. године ипак ће наћи пута и начина да и у складу с постојећим овлашћењима неограничено управља земљом. Његова омиљена метода постају такозвани велеиздајнички процеси, о чему ћемо касније говорити. Путем њих, као и других драстичних мјера, он се обрачунавао с противницима својих идеја – методама које му је пружала функција, не само шефа цивилне управе већ и положај главнокомандујућег генерала XV и XVI армијског корпуса.

У међувремену ни Мађари нису сједили скрштених руку. Они су средином 1915. године, процјењујући постојећу војно – политичку ситуацију, били дошли до закључка да им она пружа у изглед повољне шансе да свој политички престиж практично искористе и на унутарњем плану, прије свега, у санирању неких још неријешених питања међусобних односа с другом државном половином Монархије. Мађарски политички кругови су, наиме, кроз читав период свога дуалистичког заједништва у структури Хабсбуршке Царевине радо истицали и конзекветно остајали при ставу да је принципијелим начелима већ саме нагодбе из 1867. године посебно Хрватско – угарским уговором 1868. године »законски« осигурано њихово право утицаја у земљама »круне св. Стјепана«. Они су, надаље, ово своје »историјско право« поред Хрватске, Славоније и Далмације протезали и на Босну и Херцеговину. Мађарски парламент, како је отворено говорио сам Иштван Тиса, »једино под тим условом дао свој пристанак 1878. године на окупацију ових земаља«⁷⁴⁾ Поврх тога, упозоравали су Мађари да је

73) Исто.

74) М. О. Л. у Будимпешти. Архивска оставштина грофа Иштвана Тисе у синодском фонду реф. цркве. Тиса – акта бр. 18:30/1915. Биљешка савјетника предсједника владе о расправама на изради пројекта о »прикључењу Босне и Херцеговине и Далмације државама мађарске круне«.

и сам монарх »потврдио« и »Загарантовао« ово њихово »право«. ⁷⁵⁾ Према томе, закључивали су они, не поставља се питање »коме у крајњој инстанци припада право на ове покрајине«, ⁷⁶⁾ него је ријеч само »о чисто тактичким и методским мјерама у његовој реализацији«. ⁷⁷⁾

»Сретна околност за покретање и реализацију овог питања«, истицао је предсједник мађарске владе, »јесте чињеница што ће се освојене пољске територије ⁷⁸⁾ ускоро припојити Аустрији. Ово повољно територијално повећање за Аустрију налаже потребу да се одговарајућим мјерама и на одговарајући начин омогући и против уравнотежење Мађарској, а то може и мора бити само будућим прикључењем Босне и Херцеговине и Далмације територији државе свете мађарске круне«. ⁷⁹⁾

У том смислу је предсједник мађарске владе већ од средине маја 1915. године, како је сам изјавио, »отпочео темељите и опширне консултације како са члановима владе, тако и са водећим мушкарцима парламентарне већине, али и са представницима опозиције«, ⁸⁰⁾ да би 2. октобра 1915. године био у могућности да кабинету своје владе поднесе на разматрање и усвајање пројект о »прикључењу Босне и Херцеговине и Далмације државама мађарске круне«. ⁸¹⁾

Сматрајући да је ово питање »од животне важности за цијелу мађарску нацију«, ⁸²⁾ те суштински и кључни проблем у остваривању темељних начела аустроугарске нагодбе, Иштван Тиса се са свом озбиљношћу прихватио послова око припремања најављеног пројекта о »прикључењу Босне и Херцеговине и Далмације државама мађарске круне«.

Владајући друштвено-политички фактори Мађарске били су сагласни у мишљењима да је за »судбоносни« потез, како су га сами називали, који је намјеравала предузети влада и парламент, као залог и гаранцију његовог успјеха претходно требало о његовој реализацији постићи апсолутно и јединствено становиште свих чинилаца друштвено-политичког и економско-привредног живота земље, без обзира на извјесне нијансираности страначких погледа на текућу политичку праксу Мађарске.

На путу остваривања ове намјере мађарске владе и парламента морало се најозбиљније рачунати и са ставом другог партнера у двојној монархији. Како њега придобити за предвиђена »мађарска рјешења«, било је следеће питање у цјелокупној стратегији и тактици грофа Тисе чланова његовог кабинета. Аустријанци су, већ према устројству и суштини саме државне структуре, могли да помрсе мађарске рачуне, ако ништа друго, а оно да по старој провјереној пракси Хабсбуршке Царевине сва она питања

75) Исто.

76) Исто.

77) Исто.

78) Лукинич И м р е : *»Пољско питање и Мађарска влада 1914 – 1917.«* У књизи: *Расправе издања Мађарске академије наука и умјетности одјељења историјских наука XXV*, књ. 8. Будимпешта 1939. године.

79) М. О. Л. у Будимпешти. М. Т. 1915. 18/31 189-194-1. Записник са сједнице мађарске владе одржане 2 октобра 1915. године у Будимпешти на којој је њен предсједник гроф Иштван Тиса поднио пројекат о »прикључењу Босне и Херцеговине и Далмације државама мађарске круне«.

80) Исто.

81) Исто.

82) Исто.

око којих се тренутно не могу усагласити мишљења и интереси оставе за неко касније, можда повољније вријеме. У овој државно – политичкој пракси они су имали више искуства од Мађара, којима се уз све то очигледно још и журило у практичној реализацији планираних рјешења. При томе су Аустријанцима у прилог ишле двије могућности. Могли су се увијек успјешно позивати на то да у рату није погодан тренутак ни за какве озбиљније реформе државног устројства царевине, јер по природи ствари приоритет цијелокупне друштвено – политичке пажње и активности требало је посветити проблемима који се односе на вођење рата. Друго, и сам цар Фрањо Јосип I у већ поодмаклој доби живота, поготово у вријеме ратно, а и иначе није био склон никаквим практичним реформистичким државним мјерама царевине. Штотвише, њему су као истакнутом представнику 700-годишње хабсбуршке династије традиционално реформистичке идеје биле несимпатичне и он је њима прибјегавао у крајњој нужди спасавања лозе. Такве нужде очигледно у другој половини 1915. године није било, те је и њега било лакше придобити мишљењима да ствари треба »још увијек проучава-ти« остављајући их времену да оно утиче на њихово sazријевање.

С обзиром на моћ и утицај монарха, мишљење аустроугарског цара у структури двојне монархије у погледу мађарских жеља и планова морамо означити као трећи факат на који се при њиховој политичко – тактичкој и дипломатској реализацији без сумње морало рачунати.

Од почетка маја, па до средине аугуста мјесеца 1915. усаглашена су у мађарском друштвено – политичком, јавном и привредном животу сва мишљења и ставови о планираном пројекту о »прикључењу Босне и Херцеговине и Далмације земљама мађарске круне«. Мађари су, дакле, сада могли изаћи пред јавност с јединственом платформом свога предлога рјешења усаглашеног и са свим појединостима усклађеним ставовима њене практичне реализације.

Остало је да се разраде и прецизирају потребни тактичко – дипломатски кораци с другим тј. аустријским партнером. Па и ту се пронашла одговарајућа форма. Мађарима се учинило да би најбоље било ако би се мађарском иницијативом организовала шира и свеобухватнија »поклонствена« делегација која би аустријском цару и мађарском краљу Фрањи Јосипу изразила своју »безграничну оданост, захвалност и поштовање«, за све оно што је владарска кућа учинила за њих у миру и рату од Аустро – угарске нагодбе до тих дана за »напредак и просперитет мађарске и аустријске нације« уз изјаве даље своје »поданичке оданости и повјерења« хабсбуршкој династији.

Ово би била прилика, како су оцијенили мађарски политички фактори, с једне стране да се највишем мјесту представе јавности цијеле Монархије као стабилни и јединствени у цијелокупној мисли и акцији друштвено-политичког јавног и привредног живота сви одговорни фактори мађарске круне, а са друге да се с тих позиција успоставе приснији и бољи контакти с представницима политичког, јавног, културног и привредног живота Аустрије у смислу бољег разумијевања мађарских интереса, жеља и планова у даљем заједничком животу у двојној монархији.

У том циљу мађарској »поклонственој делегацији« прикључени су и представници Хрватске и Словеније, као заступници саставних дијелова мађарске државне круне.

Мађарска »поклонствена делегација« допутовала је у Беч 2. септембра 1915. године да би последије уобичајеног протоколарног церемонијала,

који је за овакве прилике предвиђен, била 3.9.1915. у аудијенцији код монарха. Послије ових »свечаности« представници аустријског политичког живота су у *Wiener Konzerthausu* приредили члановима мађарске делегације свечани ручак. Том приликом су са обје стране одржане подуже политичке здравце.⁸³⁾

План о прикључењу Босне и Херцеговине и Далмације Мађарској

Мађари су, оцјењујући резултате посјете »поклонствене делегације« и ефекте које су са њом постигли код цара, и аустријских политичких фактора, као и у јавности Монархије оцијенили да је дошло погодно вријеме у коме они могу остварити своје циљеве и изаћи са »реформистичким« приједлозима у погледу извјесних корекција у структури и устројству двојне монархије. Они су, надаље, били увјерени да су бечке манифестације и говори одржани на њима оставили снажан утисак о стабилности и јединствености Мађара. Уз то им се чинило да и ратна срећа, како је то привидно изгледало у другој половини 1915. године, иде на руку њиховим плановима, те су 2. октобра 1915. године одржали сједницу мађарске владе на којој је њен предсједник поднио елаборат о прикључењу Босне и Херцеговине и Далмације Мађарској.

С обзиром на то да се, како се на сједници владе изјаснио њен први човјек, »рат приближава свом успјешном завршетку«, сазрело је вријеме да се и мађарска нација »која је у овом рату учинила огромне услуге Монархије обештети«. »Основно је, дакле, питање, наставио је Иштван Тиса, »да се сада у једној повећаној са око 60.000.000 становника располажућој великој сили у основу наших даљних државних односа у Монархији постави и усклади паритетни чинилац. У том смислу потребно је на заједничкој сједници министарског савјета Монархије донијети одговарајуће одлуке. Предсједник мађарске владе је желио да на заједничкој сједници министарског савјета Монархије у Бечу као пред најодговорнијим државницима Аустрије и Угарске иступи с пројектом уравнотежења паритетних односа између Мађарске и Аустрије, као са јединствено усаглашеним документом како се то цитирало »читаве мађарске нације«.

Због тога је он о њему, како се сам изразио, »у више наврата, нарочито интензивно посљедњих дана водио разговоре и саслушао мишљења не само својих чланова кабинета, припадника парламентарне већине и опозиције, него и са одговорним државницима Монархије и представницима аустријског политичког живота.«

Тиса је, надаље, подсјетио чланове кабинета да се, када је ријеч о усавајању предложеног пројекта у ствари, ради о најкрупнијем и најзначајнијем питању – »садашњости, али још више будућности мађарске нације«. Пројектом је било предвиђено прикључење Босне и Херцеговине и Далмације Мађарској, што је, у ствари, по Тисиним ријечима била суштина рјешења тзв. југославенског комплекса, у оквирима Монархије, али и камен спотицања у односима између Мађара и Аустријанаца који је представљао латентну опасност по основне принципе нагодбеачког дуалистич-

83) М. О. Л. у Будимпешти. Архивска оставштина грофа Иштвана Тисе у синодском фонду реф. цркве, Тиса акта, бр. 29:60/1915. О боравку мађарске поклонствене делегације у Бечу веома опширно су писали мађарски листови. Тако, на примјер, Будапести Хирлап у броју 245 од 3. септембра 1915. године доноси у цјелини здравце свих учесника одржаних на свечаном ручку у Бечу.

ког устројства Монархије. Зато се предсједник мађарске владе, имајући у виду сву деликатност и компликованост овог питања, у образложењима послужио ријечима као, на примјер: »Само су у рату људска расположења приправна да велике преображујуће мисли приме у себе. Послије рата свакодневна душа убрзо излази из свога дубоко скривеног скровишта, а са свакодневном душом није могуће ријешити јужнословенски проблем.«⁸⁴⁾

Стојећи чврсто на становишту дуализма као једино могућег и прихватљивог принципа уређења међусобних државних односа, Мађари у првој тачки о којој треба донијети одлуку на наредној заједничкој сједници министарског савјета Монархије, подносе приједлог о враћању освојених пољских територија Русији, у замјену, како се то формулисало, за »частан мир«. Ово тим прије, истакао је Тиса, »зато што би се прикључење Пољске Аустрији у Пољацима пробудила жеља за независношћу у чему би добили подршку и од галицијских Пољака, а и од осталих Јужних Славена Монархије, што би се у најбољем случају претворило у опасност стварања нове тријалистичке јединице. Стога наш став мора бити само дуалистичка основа устројства Монархије и у будућности«⁸⁵⁾ посебно је нагласио предсједник мађарске владе.

Дакле, евенуталне »тековине« рата могле су се претворити, како су то предвиђали Мађари, у немогућност даљег опстанка дуалистичког устројства Аустро-Угарске. Али, постојеће стање у другој половини 1915. године било је диктирано развојем догађаја на бојном пољу. Одлука о судбини освојених територија на источном фронту морала је бити донесена. Мађари су, поред тога, били свјесни и чињеница да други савезник, Пруска Царевина, условљава и утиче на развоје догађаја, чија расположења нису баш ишла у прилог повраћању освојених територија за »частан мир«, бар не у том тренутку. Дакле, први њихов захтјев био је готово инкопатибилан.

Па, иако је то било познато, оваквим својим захтјевом Мађари су жељели за себе постићи одређене ефекте. Прво, указујући Аустријанцима да су спремни да се одрекну освојених територија, они су им жељели на практичан начин показати да је њихов нагодбењачки међусобни интерес најважнији принцип у заједничком животу у Хабсбуршкој Царевини и да нема цијене жртава које би се за њега поднијеле. Међутим, само по себи је произилазило из устројства царевине да дуализам захтијева и однос реципроцитета тј. да се мора уважавати паритетни чинилац, особито у погледу територијалног повећања једне од држава Монархије.

Све је то указивало да је Мађарима стало да као основно питање приложе свој пројекат о прикључењу Босне и Херцеговине и Далмације мађарској државној круни, као паритетно »уравнотежење« за војне успјехе на источном ратишту. Предсједник мађарске владе је, стога, на сједници кабинета 2. октобра 1915. године и био категоричан у захтјеву, како се сам изразио, да се у питању прикључења Босне и Херцеговине и Далмације Мађарској ради о »нашим праведним и на историјским основама изведеним закључцима на којима морамо до краја истрајати«. Тиса је, надаље,

84) М. О. Л. у Будимпешти. Архивска оставштина грофа Иштвана Тисе у синодском фонду реф. цркве. Тиса – акта. бр. 31/62 1915.

85) М. О. Л. у Будимпешти. М. Т. 1915 – 18/31. Записник са сједнице мађарске владе одржане 2. октобра 1915. године у Будимпешти с биљешкама Ивањи Е. министарског савјетника. Ј. К. V. 189-194-1. Пројект о прикључењу Босне и Херцеговине и Далмације Мађарској.

уознао чланове кабинета да је на сједницу владе позвао и »хрватско-славонског и далматинског бана« Ивана Скерлица као, како је дословце рекао, »заинтересованог јавно-правног чиниоца споменуте групе веома важних питања о којима треба донијети одлуку«. ⁸⁶⁾

Овој Тисиној формулацији у титулисању »хрватско-славонског и далматинског бана« треба да обратимо посебну пажњу. Наиме, предсједник мађарске владе инсистирао је на томе да кабинет само потврди свој ранији став да је питање прикључења Далмације Мађарској у принципу ријешено државно-правним уговором између Мађарске и Хрватске склопљеним 1868. године, према којем је у чл. 30. и само званично име ових земаља »Хрватска, Славонија и Далмација« (дакле, троједница, прим. Л. Ђ.) одређивало и налагало да се, како су то сада тумачили Мађари, у сваком случају ради о јединственом територију. Према томе, некакво старо аустријско право на Далмацију аутоматски је већ самим »пуноправним« Хрватско-угарским уговором из 1868. године престало. То што се упркос томе Далмација »још увијек није ујединила ни са Хрватском, а ни са Мађарском треба приписати чисто техничко-управним моментима«, ⁸⁷⁾ који, према мишљењу предсједника Мађарске владе, »због захтјева нужде садашњег времена морају се ријешити и о њима донијети дефинитивна одлука«. ⁸⁸⁾

Једном ријечју, питање прикључења Далмације Мађарској није било исто што и питање прикључења Босне и Херцеговине, разумије се под мађарским условима, и због тога се оно и не уноси у пројекат о »уравнотежењу паритетних принципа« на исти начин као и питање Босне и Херцеговине, него се проглашава интерним питањем унутрашње мађарске политичке праксе, а са аустријским партнером треба разговарати о, како је то речено, »модалитетима остваривања 30. члана Хрватско-угарског уговора«. ⁸⁹⁾ Јер, подсјетио је Иштван Тиса, »мађарска нација се сматра обавезном да се оствари 30. члан уговора с Хрватском. Свако даљње одлагање његове реализације јасно би указало и дало на знање Хрватима да мађарска нација није вољна провести у живот преузете уговорне обавезе (тј. прикључити Далмацију Мађарској – прим. Л. Ђ.), а то би могло имати далекосежне штетне утицаје и посљедице на мисаони и осјећајни свијет цијеле хрватске заједнице«. ⁹⁰⁾

На овај начин потврђује се наша ранија претпоставка да Иштван Тиса није случајно мјесец дана раније приликом боравка мађарске делегације у Бечу онако конципирао свој говор о положају Хрватске у саставу Хабсбуршке Царевине, најављујући истовремено и одлучност политичких фактора Мађарске у реализацији њихових планова и рјешења овог проблема у постојећем устројству двојне монархије. У својим »патриотским говорима«, обећањима и увјерењима »о заслугама«, »повјерењу« према Хрватима Тиса је, наиме, увјеравао присутне да се мора прекинути како је рекао »с ранијом лошом политичком праксом и мађарским перипетијама

86) Исто.

87) Исто.

88) Исто.

89) Исто.

90) Исто.

из прошлости према Хрватима«, дајући »свечано« обећање »да се то убудуће неће поновити«.

Што се тиче Босне и Херцеговине, Мађари су сматрали да су и ове земље под, како је то речено, њиховим искључивим »историјским правом«.

Па и поред тога, они су оперисали с још једним аргументом. Израдили су, наиме, табелу којом су хтјели показати колики је проценат славенског становништва у Аустрији, а колики у Мађарској, што је требало да послужи као важан политички чинилац њиховим тезама у погледу текуће политичке праксе Монархије. Према њиховим калкулацијама, тај однос се види из следеће табеле:⁹¹⁾

I			
Укупни број становништва у	Од тога Словена		%
Аустрији без странаца	27,964.000	16,955.000	60,6
Босни и Херцеговини	1,898.000	1.852.000	97,5
Укупно:	29,862.000	18,811.000	62,9
II			
Аустрија са БиХ	29,862.000	18,811.000	62,9
Без Галиције мање за	7,980.000	7,980.000	100,0
Остаје:	21,882.000	10,831.000	49,7
III			
Земље Мађарске круне	20,886.000	5,578.000	27,2
Босне и Херцеговине	1,898.000	1,852.000	98,5
Укупно:	22,784.000	7,430.000	32,6
IV			
Аустрија	27,964.000	16,959.000	60,60
Без Галиције, дакле мање	7,980.000	7,980.000	100,0
Остаје	19,984.000	8,979.000	44,9

Мађари су, дакле, сматрали да и с овог становишта све изведене рачунице иду у њихов прилог, те да се у погледу државне безбједности Босна и Херцеговина мора њима прикључити.

Додуше, образлажући ове статистичке податке, предсједник мађарске владе је примијетио да како је рекао »и пред постојећим процентом не треба затварати очи и дозвољавати ново повећање славенског елемента у земљама круне св. Стјепана, али мађарска се нација усљед повољнијих јачинских (процентуалних) односа с бољим изгледима на успјех може са њима борити него што би то објективно могла друга страна«⁹²⁾

91) Исто.

92) Исто.

Послије уводног образложења пројекта о прикључењу Босне и Херцеговине Мађарској које је поднио предсједник владе, ријеч је узео министар задужен за координацију мађарске владе са царским двором («министар око личности његовог величанства»). Он је у потпуности подржао ставове шефа кабинета, али је нагласио да би више волио »да питање присаједињења Пољске Аустро – Угарској никада не постане актуелно«, јер би »и без територијалног повећања сматрао много пожељнијим склапање посебног мира с Русијом од добивања Пољске, што по јавно – правним и осталим принципима крије у себи велики број неизрачунљивих тешкоћа«. ⁹³⁾

Међутим, ако би се догађаји развијали тако, сматрао је надаље министар за координацију да »анектирање Пољске постане неизбјежна чињеница«, онда он мисли да би поред тога што би Пољска била прикључена Аустрији у њој требало формирати »привремену војну владу, а коначно рјешење система јавне управе и њенога статуса одложити за касније вријеме«.

Министар економије је одлучно подржао приједлог предсједника владе, категорички се изјашњавајући у прилог прикључења Босне и Херцеговине и Далмације Мађарској.

Министар за вјерска и јавно – просвјетна питања је, такође, без резерве – у потпуности подржао сва она питања и принципе, како је рекао, »који се тичу дуалистичке форме државне управе«. Но, када је ријеч о прикључењу пољских територија Аустрији, он је указао на то да »неповјерљиви елементи источно – галицијског становништва не могу бити тако цијењени материјал за Монархију, да би се у најављеним територијалним измјенама морало неизоставно држати до њиховог прикључења Монархији«. Напротив! Он се изјаснио »да сматра цјелисходнијим ако би у преговорима био олакшавајући модалитет да се озбиљно размотри могућност препуштања најсјевероисточнијег дијела Галиције Русији, ако би се Монархија ослободила дијела територије с русофилским становништвом, што ни економски не би значило велике губитке. Надаље, гранична линија Бук – Злота – Липа – Дњестер, ни стратешки не би била неповољна«, ⁹⁴⁾ закључио је своје излагање министар за вјерска и јавно – просвјетна питања.

Министар правосуђа је дословце рекао: »са задовољством примам и подржавам први дио излагања предсједника владе«. (Односи се на прикључење Босне и Херцеговине и Далмације Мађарској). »Међутим, ако би се,« како је истакао, »требало предидјелити за неку претпоставку« (јер је читаву дискусију још сматрао нереалном која се заснива када је ријеч о прикључењу Пољске Аустрији само на претпоставкама због чега он ову ријеч и намјерно употребљава – прим. Л. Ђ.), »онда међу претпоставкама изгледа да није немогућа ни она према којој би се заузете пољске територије вратиле Русији за чистан мир«. Он је надаље упозорио све оне који би евентуално у анектираној Пољској жељели, како се изразио, »управу без икаквог контакта с аутохтоним становништвом и његовим било каквим удјелом у таквој управи«, рекао је да морају рачунати с тим да ће се »сударити с великим тешкоћама које ће изазвати узрочно и повратно дјејство и на наше сопствене националности«. Замољен од предсједника мађарске владе да се прецизније изјасни о ономе што је већ рекао, министар правосуђа је одговорио »Свако територијално проширење доноси само собом и

93) Исто

94) Исто.

повећање наших садашњих тешкоћа које се прије свега односе на политичку праксу према националностима. Земље мађарске круне могу избјећи ове опасности и тешкоће само тако ако будемо љубоморно чували дуалистичке односе«.95) Према томе, и без обзира на шире опсервације у својим размишљањима, и он се на крају сложио с овим што је заступао предсједник владе.

Министар унутрашњих послова је, такође, изразио своју потпуну подршку и сагласност приједлозима предсједника владе о прикључењу Босне и Херцеговине и Далмације Мађарској, али, како је рекао, не може да прећути »да у постојећим односима између мађарских националности (тј. националности које су под доминацијом Мађарске) постоји много тешкоћа, због којих је потребно улагати велике напоре да се сачува ред и мир. Прикључење Пољске Аустрији у Пољацима ће се, изван сваке сумње, појавити жеља за независношћу у чему ће они добити подршку не само галицијских Пољака и Јужних Славена него и централистичких снага у Аустрији«. Тешко би било у таквим околностима, наставио је министар унутрашњих послова, »већ сада не видјети нову тријалистичку јединицу у оквирима Монархије«.96) Због тога је сматрао да дуалистичко устројство државе никада није било у већој опасности, »што налаже мађарској влади да се тим више залаже за његово даље одржавање«.

Министар пољопривреде само је укратко рекао да се »с приједлозима које је предсједник владе изложио потпуно слаже«, док је министар финансија у својим мишљењима одступао од приједлога Иштвана Тисе. Он је, наиме, упозорио да се »мора признати да дуализам има много непријатеља и помјерањем односа прикључењем Пољске Аустрији, он би се сасвим сигурно довео у питање. Лојална оданост дуализму« – наставио је он – »изазвала је антипатије према Мађарској код свих осталих националности. Све остале националности у Монархији« објаснио је своје ставове министар финансија, »Мађарску чине одговорном што не могу да остваре своја национална права. Зар се треба онда питати и претпостављати да ће се наћи у заједничком табору у борби за своја права Пољаци, Чеси и сви Јужни Славени. Истина је да насупрот таквим тежњама стоји јака државна власт и моћна оружана сила, а можемо очекивати у томе и потпору династије, можда чак и аустријских Нијемаца, али велико је питање да ли је то све довољно да се при постојећем стању одржи дуализам као форма државног уређења Монархије«.97) Због тога, како је рекао, мора признати да прије свега због унутрашњих политичких прилика веома песимистички гледа на даљи развој догађаја.

Министар финансија покушао се, истина, на извјестан начин оградити од тога да он не доводи у питање »да је дуализам као облик државне структуре и уређења односа између Мађара и Аустријанаца најбољи, те да је највише одговарао Мађарима у прошлости, добар је и у садашњости, а још би био бољи у будућности«, али једно су жеље, а друго могућности у сучељавању са животном реалношћу при чему се, како је мислио министар финансија, мора рачунати с оним што има животну снагу и историјску реалност и могућност објективно да преживи у друштвеним процесима који се отварају.

95) Исто.

96) Исто.

97) Исто.

Додуше, и мађарска влада ће се сукобити, примијетио је надаље он, »с веома снажном опозицијом која ће истицати да Мађарска, која има тако велики удио у овоме рату, за узврат као рекомпензацију за своје услуге није добила ништа. То владу може довести у веома неугодну ситуацију, боље речено опозиција са оваквим паролама може у парламенту чак и оборити постојећу владу«. Али, није ли боље, гласно је размишљао министар финансија, »можда кренути другим путем. Нека се територијално, на примјер, појачава Аустрија, али Мађарска би могла покушати ојачати своју економско – привредну моћ и полако али сигурно се припремати и радити на изграђивању властите армије на националним основама«.

На ово његово излагање оштро је реаговао предсједник владе. Он је упозорио министра финансија да би управо он морао знати да, како је рекао, »поред осталог увлачење Пољске у састав Аустро – Угарске значило би само у погледу сношења терета рата 150,000.000 круна годишње мање«. »Али, како је сам господин министар финансија«, наставио је Тиса, »своје излагање назвао песимистичким гледањем на постојеће прилике и развој земље у будућности, мислим да је заиста с правом употријебио овај израз, јер су му гледања на те процесе и његове оцјене о њима исувише песимистичка«. ⁹⁸⁾

Министар одбране сугерисао је предсједнику владе да на заједничком састанку министара инсистира да се »о чувању дуалистичког устројства Монархије и унутар њега уравнотежење паритетних односа представи као заједнички интерес и циљ Мађара и Аустријанаца«, јер како је посебно нагласио, »из тактичких разлога не би требало Пољаке учинити непријатељима Мађара«. ⁹⁹⁾

Закључну ријеч на сједници владе о приједлозима и сугестијама на поднесени пројекат о прикључењу Босне и Херцеговине и Далмације Мађарској дао је Иштван Тиса. Он је у почетку нагласио да се у потпуности слаже и да разумије забринутост и страховање чланова кабинета за будућност дуалистичког устројства државе, због могућих компликација које би могле произићи из територијалног прикључења Монархији освојених пољских територија. Међутим, како се дословце изразио, »и у досадашњим прелиминарним разговорима изашло је у потпуности на видјело то да су како аустријска влада, тако и заједничка влада и савјет министара заузели чврсто и непоколебљиво становиште о дуалистичком уређењу Монархије«, па према томе по његовом мишљењу дуалистичко устројство и паритетне односе нико ни убудуће не доводи у питање у Аустро-Угарској.

Надаље, како је посебно нагласио, њега много више »охрабрује и испуњава задовољством то што су сви министри без изузетка једнодушни и одлучни у погледу прикључења Босне и Херцеговине и Далмације Мађарској«. Јер, како је нагласио Тиса, »сви смо одлучно на том становишту да је постојећи јавно – правни статус Босне и Херцеговине више неодржив, а исто тако сви смо једнодушни у томе да је најцјелисходније и да се он једино може ријешити само путем прикључења ових покрајина мађарској светој круни«. ¹⁰⁰⁾

Да би, како изгледа и самог себе, а и друге увјерио у »исправност« становишта које је заступао, Тиса је затим одржао подуже предавање о

98) Исто.

99) Исто.

100) Исто.

географском положају Босне и Херцеговине, о њеној ближој и даљој историји, темељећи, дакако, своје закључке на мађарском »историјском праву« на ове земље, упозоравајући да би »већ и сам геополитички положај Босне и Херцеговине диктирао у себи велике неизвјесности, па и опасности уколико би се она прикључила Аустрији, што би уз онако велике масе славенског елемента у овој држави довело у скорој будућности до сигурне пропасти и самог њемачког елемента у њој.«¹⁰¹⁾

По његовом схватању и предвиђању, »у Босни и Херцеговини ће се моћи увести извјестан облик аутономног живота само након дужих временских пролазних пауза за које вријеме треба у њој да постоји чврста и од свих домаћих околности неометана јака и строга државна управа. Оваква централистичка државна управа би кроз дужи временски период морала да изгради и ојача нарушени углед Аустро – Угарске Монархије хватајући се, прије свега, у коштац са свим разарајућим утицајима, организацијама и појединцима«.

»Послије сређивања администрације«, наставио је даље Тиса, »уступањем јавне просвјете у сигурне руке и знатног смиривања тамошњег јавног расположења, моћи ће се Босна и Херцеговина увести у јавни живот мађарске св. Круне«. По његовом мишљењу, о модалитетима таквог уређења у Босни и Херцеговини и њеног увођења у јавни живот Мађарске »уопће сада не треба размишљати, јер ће протећи доста времена док то постане актуелно. Уосталом, нагласио је Тиса, »Босна и Херцеговина ће се наћи као полуоток у мору окружена Хрватском, Словенијом и Далмацијом као земља мађарске круне, па ће самоуправљање ових покрајина зависити и од односа и уставног живота граничних земаља, те ће се, стога, и у рјешавању заједничких послова можда поставити питање односа с Хрватском, Славонијом и Далмацијом.«¹⁰²⁾

»Према томе, закључио је Тиса, »за Мађарску је тренутно најважније прикључити Босну и Херцеговину земљама њене круне, успоставити у њој државну владу са овлашћењима и задацима које сам већ глобално означио, а последице ће се тек видјети и одлучити какво ће њено мјесто и улога и у којој мјери утицаји бити у односу на цјелокупан државни териториј«.

Предсједник мађарске владе желио је на крају још једанпут да понови аргументе од којих се пошло у пројекту о прикључењу Далмације мађарској круни. Он је сматрао да је прикључење Далмације у узрочној вези и с промјеном државно – правног статуса Босне и Херцеговине у оквиру Монархије, те су стога у предложеном пројекту, оба ова питања органска и нераздвојна цјелина. Зато је Тиса и тврдио да »Далмација у новим условима поред свог веома важног географског и економског положаја добива и још једну димензију у значају, а та је што ће се убудуће појачати и ничим неће моћи ограничити утицај далматинског становништва на босанскохерцеговачко и обратно. А без јединственог управно – правног поступка у обје ове земље било би готово немогуће остварити мађарске интересе и у самој Босни и Херцеговини. Према томе, и економски су интереси у узрочној вези, те и они налажу да се јединствено управо са тога политичког становишта усмјерава и будући привредни развој обију ових земаља«.

Суштински, а и формално у пројекту о прикључењу Босне и Херцеговине Мађарској, сматрало се да њен постојећи јавно – правни положај са

101) Исто.

102) Исто.

Далмацијом ни у ком случају не треба изједначавати. Далмација је Хрватско – угарским уговором из 1868. године, посебно његовим тридесетим чланом, јединствено регулисана као земља апсолутног мађарског утицаја.

Она није само по називу Хрватско – угарског уговора из 1868. године »Хрватска, Славонија, Далмација« него и по одредбама тога уговора, рекао је Тиса, »као пуноважног закона којим је договорено да се у потпуности изједначе и јавно – правна питања између Хрватске и Славоније, Далмације и Мађарске«,¹⁰³⁾ јединствена територија.

Према томе, постојеће стање у јавно – правној пракси Далмације Тиса је сматрао само »пролазном епизодом«, јер ће се »са Аустријом договорити да се Далмација врати тамо гдје и припада«.¹⁰⁴⁾

Предсједник мађарске владе, додуше, покушао се на извјестан начин оградити примјеђујући да је »у процесу од нагодбе 1867. и Хрватско – угарског уговора из 1868. године морало протећи извјесно вријеме прилагођавања и сређивања односа у државној структури Монархије, што, разумије се, није ишло без потешкоћа«. По његовом мишљењу, »треба још и сада оцијенити колико би пребрзо укључивање Далмације пореметило миран уставни живот у Хрватској«, па је предложио да се претходно анализира и утврди колико би »њено пребрзо увођење у јавни живот Хрватске и Славоније проузроковало и какве тешкоће и компликације у цјелини устројства Монархије«.

Па и без обзира на све примједбе и ограде, требало је ставити до знања другој страни, тј. Аустрији да су што се тиче Далмације Мађари међусобним важећим одредбама уговора из 1868. године то питање с Хрватима ријешили, те да оно више не би требало да представља суштински, него тактичко управни проблем о чијем најбољем рјешењу ће се двије стране договорити. Тиса је зато и предложио кабинету да донесе компромисну одлуку да се питање модалитета у реализацији уговора између Хрвата и Мађара потписаног 1868. године остави за сада отвореним.

Уосталом, он је подсјетио да је на сједницу владе управо због ових питања позвао бана Скерлица, у жељи да се чује и његово мишљење, те га је замолио да министрима помогне пружајући им своје информације.

Скерлиц се одмах оградио да он жели дати своју изјаву, како је рекао, »само што се тиче судбине Босне и Херцеговине и Далмације«.

»Ако би дошло до евентуалног прикључења Пољске Аустрији«, наставио је Скерлиц, »онда компетентни чиниоци не могу затворити очи пред чињеницом да и земље мађарске свете Круне не учествују у неком виду рекомпензације, нарочито ако ове земље на неке територије имају историјско право, па штавише ако су та права чак и међусобним договорима претворена и у закон.

Ово се односи и на Босну и Херцеговину, а нарочито на Далмацију, чије је прикључење Хрватској и Славонији рашчишћено хрватско – мађарским споразумом«,¹⁰⁵⁾ посебно је истакао Иван Скерлиц.

Он надаље у својој изјави признаје да би »прикључење Далмације Хрватској имало неких својих и политичких тешкоћа«, али сматра да их је могуће савладати. За њега је пут и начин којим би се ово присаједињење

103) Исто.

104) Исто.

105) Исто.

извршило, како је рекао, »само методско – тактичко питање«. Свјестан је, надаље, чињенице да је, како је он то формулисао, »далматинско становништво тешко у погледу руковођења«, али и у том смислу гаји оптимистичко расположење. Поготово, како се изразио, »ако би Мађарска била та која даје иницијативу да се реализује Хрватско – угарски уговор, којим се Хрватској прибављају нове територије, а што значи да се она у сваком погледу повећава и јача«. Он, додуше, признаје »да није баш мали број Хрвата у Далмацији који се одушевљавају југословенском идејом и који би Далмацију радо видјели у једној великој и моћној југославенској држави.¹⁰⁶⁾

»Далматинци, због свог географског положаја«, наставио је Скерлић, »одржавају присне везе како са Србима тако и са Црногорцима. Далматинска интелигенција је нарочито у сталном контакту и вези са српском и црногорском интелигенцијом«. Као аргумент својим тврдњама да су везе Далмације и Црне Горе традиционално добре, он наводи да се и »црногорски престолонаследник (Данило, најстарији син краља Николе – прим. Л. Ђ.) сваке године дуже вријеме задржава у Дубровнику којом приликом успоставља контакте с великим бројем људи.«¹⁰⁷⁾

Из овога Скерлић изводи закључак »да развој политичких односа у нашим јужнословенским покрајинама у будућности највише зависи од тога како ћемо свој посао завршити са српским краљевством и само у случају одговарајућег савладавања српске државе ја бих могао побједити своје сумње и резерве које у том погледу имам«,¹⁰⁸⁾ нагласио је он.

Скерлић надаље предлаже »ако је то потребно и у случају прикључења Далмације Хрватској да се већ сада направи и примијени извјестан провизориј као превентивни корак у сређивању односа са Хрватима, на примјер у финансијским питањима.«¹⁰⁹⁾

Послије излагања Ивана Скерлица, министар трговине обавијестио је чланове кабинета да је добио налог од предсједника Иштвана Тисе да направи исцрпнији елаборат о економско – трговинским односима између Хрватске, Славоније, Далмације и Босне и Херцеговине као јединственог економско – привредног подручја.

Како овај посао још није коначно завршен, већ неки први показатељи упућују на закључак да у овом погледу, како је рекао, »има много момената за уважавање«,¹¹⁰⁾ Међутим, поред осталог, наставио је даље министар трговине, »само се по себи разумије да би прикључење Далмације земљама мађарске круне за Мађарску било од изузетне економске важности и сама чињеница што бисмо на овај начин добили широки излаз на море.«¹¹¹⁾

Послије краће информације министра трговине узео је ријеч и министар одбране који је, такође, обавијестио чланове кабинета да је и он у међувремену добио налог од предсједника владе да испита и установи какав је паритетни однос између аустријског и мађарског официрског командног кадра у босанскохерцеговачким војним јединицама.

106) Исто.

107) Исто.

108) Исто.

109) Исто.

110) Исто.

111) Исто.

Извјештај који је он затим поднио министарском кабинету показао је да се постојеће стање односа у броју аустријских и мађарских официра и подофицира у босанскохерцеговачким трупима морало оцијенити као веома неповољно по Мађаре и оно се протезало, како је упозорио министар одбране, све од »увођења војне обавезе у Босни и Херцеговини па до избијања свјетског рата.«¹¹²⁾

Чланови кабинета су разлоге за овакво стање тражили у чињеници да је мањи број мађарских држављана говорио српскохрватским језиком од аустријских, те је већ и ова околност, по њиховом мишљењу, утицала да се створе неравноправни паритетни односи у протеклом периоду у погледу војно – командног кадра у босанскохерцеговачким јединицама.

С друге стране, истакнуто је на сједници владе да су босанскохерцеговачке трупе због неријешеног државно – правног статуса Босне и Херцеговине спадале у састав заједничке армије, чинећи њене саставне дијелове. По војном закону из 1912. године, и то по његовом 30. члану 36. и 3. тачке мађарски држављани су, пак, осим нарочитих родова оружја, распоређивани само у мађарске јединице. Исти је случај био и с попуњавањем људства у војне јединице у Хрватској и Славонији. И овдје је важио 30. члан војног закона, односно 37 његова тачка, према којој су војни обвезници из ових земаља, са мањим изузецима, служили у пуковима који су били стационирани на њеном подручју.

Ратно стање, међутим, пореметило је мирнодопске законе, и у њему су предузимане изнимне мјере и наредбе за које је било надлежно Заједничко министарство рата. Наиме, постојећи војни закон донесен 1912. године у ратним условима допуштао је Заједничком министарству рата шира овлашћења за која у свим питањима није била потребна сагласност или договор са обје државне половине Монархије.

Почетком ратних операција 1914. године дошло је у Босни и Херцеговини до војне мобилизације. Повећаном броју босанскохерцеговачких јединица био је потребан нови – бројнији официрски и подофицирски кадар. Испоставило се да је и у оваквој ратној – ситуацији по Мађаре био неповољан омјер официрског кадра, јер је у босанскохерцеговачке ратне јединице укључен 4471 мађарски официр и подофицир, док је са аустријске стране тај број износио 6.559 официра и подофицира.

Мађари су, дакле, сходно својим одлукама о прикључењу Босне и Херцеговине Мађарској и у овој области морали реаговати. Они су, стога, упозорили писменим путем Заједничко министарство рата да, како су то формулисали, »историјско право мађарске круне у погледу Босне и Херцеговине није напуштено«, и да изванредне мјере које у кругу својих надлежности у ратним приликама примјењује министарство мађарске владе влада може само привремено толерисати.

»Тежину наредаба«, каже се у закључку мађарске владе, »које се одnose на распоређивање војно – командног кадра у босанскохерцеговачке јединице ублажава само она околност да се ова распоређивања или премјештаји односе само за вријеме трајања рата. Стога и карактер ових мјера може бити само привремени. Царско и краљевско министарство рата у том погледу је и доносило одређене мјере, које у другим условима немају наш пристанак.«¹¹³⁾

112) Исто.

113) Исто.

»Оправданост предузетих мјера«, како се у овом документу мађарске владе каже, »има и она околност, што се у попуњавању чета и батаљона босанскохерцеговачких трупа у великом броју нашла момчад без војног чина, а њих је у најмање могућем броју требало провести кроз војну обуку и припремити за ратне операције.«¹¹⁴⁾ Дакле, није било времена за договарање и усаглашавање паритетних чинилаца, али и без обзира на такве околности, сматрали су Мађари, ипак таква пракса и стање могла би, како се то дословце каже, »код друге стране створити илузије да смо предали наше историјско право у односу на Босну и Херцеговину«, па је треба зато на вријеме упозорити. С друге стране, »питање првенства у босанскохерцеговачким војним јединицама« сматрала је мађарска страна може бити веома значајан чинилац и при реализацији мало прије донесене одлуке о прикључењу Босне и Херцеговине Мађарској, па је на вријеме требало предузети одговарајуће кораке и у том правцу.

На сједници мађарске владе од 2. октобра 1915. године изнесена је и идеја да се, с обзиром на прикључење Босне и Херцеговине и Далмације Мађарској, можда могло размишљати и о томе да се евентуално читава Славонија инкорпорира као саставни дио саме Мађарске.¹¹⁵⁾

Предсједник кабинета је даљу дискусију скратио изговарајући се тиме да су »све реалне идеје корисне«, али да ће се у »свима њима, као и о свим осталим финесама разних рјешења накнадно расправљати.«¹¹⁶⁾ Упозоравајући на то да је оно што је било на сједници владе, као њен основни задатак дневног реда исцрпљено Тиса је констатовао да може закључити сједницу кабинета уз изражавање захвалности и задовољства што су га сви једногласно опуномоћили да у име владе може поднијети заједничком министарском састанку у Бечу предложени пројекат као, како је дословце рекао, »јединствен докуменат читаве мађарске нације.«¹¹⁷⁾

Такве су, дакле, биле оцјене и ставови одговорних мађарских политичких фактора јавно изнесени на сједници владе.

Међутим, иза вјешто формулисаних мисли Иштвана Тисе исказаних уз образложење пројекта о прикључењу Босне и Херцеговине мађарској круни – да кабинет усвајањем позитивног рјешења у ствари доноси најзначајнију одлуку у својој дотадашњој друштвено – политичкој пракси, која ће, како се дословце изразио бити »од највећег, заправо судбоносног значаја за будућност цијеле мађарске нације«,¹¹⁸⁾ крили су се други, сасвим конкретни планови. Радило се, наиме, о давнашњој жељи и намјени владајућих кругова да се оствари великомађарска државна идеја.

Према детаљно разрађеном, додуше, само ужим политичким круговима познатом конкретном политичком програмском акту; којим путем, каквим начином и средствима дефинитивно реализовати мађарску великодржавну идеју – први корак био је већ учињен усвајањем одлуке о прикључењу Босне и Херцеговине Мађарској.

У наредној фази предвиђала су се сљедећа два потеза. Први, да се цјелокупна тадашња територија Славоније (заједно са подручјем садашње Војводине) инкорпорира у састав државне мађарске границе. Ова идеја је

114) Исто.

115) Исто.

116) Исто.

117) Исто.

118) Исто.

макар и овлаш морала бити изнесена и на неки начин озваничена и на сједници мађарске владе 2. октобра 1915. године, мада се са њом није жељело сувише бучно ићи у јавност. Предсједник мађарске владе гроф Иштван Тиса ју је лаконски прокоментарисао ријечима: »Све реалне идеје су корисне«,¹¹⁹⁾ док је, у ствари, инкорпорирање Славоније у састав мађарске државне територије било суштинско питање од кога су творци и реализатори мађарске великодржавне идеје у њеној реализацији полазили у даљем поступку целокупне тактике и стратегије регулисања државних односа са Хрватском, Далмацијом и Босном и Херцеговином.

Други потез требало је да се састоји у опредјеливању тактичких рјешења регулисања управно – правних рјешења са Босном и Херцеговином, према којој је државне односе у анектираним земљама требало уредити тако да они буду ближи колонијалној, него било којој другој врсти државне управе.

Уосталом, Иштван Тиса то и не таји када каже:

»У Босни и Херцеговини ће се моћи увести извјестан облик аутономног живота само након дужих временских пролазних пауза за које вријеме треба у њој да постоји чврста, и од свих домаћих околности неометана јака и строга државна управа. Оваква централистичка државна управа би кроз дужи временски период морала да изгради и ојача углед Монархије, хватајући се прије свега укоштац са свим разарајућим утицајима организација и појединаца.«¹²⁰⁾

»Чврстог сам убјеђења«, наставио је даље Тиса, »да ће се тек послје дугог времена спровођења чврсте и конзеквентне државне управе, ослобођене од уставних власти и њихових имитација у Босни и Херцеговини, постепено стварати потребни привредни, културни и политички предуслови неопходни за државно – уставни живот.«¹²¹⁾

Дуализам се у државној структури Монархије, дакако, желио сачувати, али такав дуализам у коме би Мађари апсолутно имали доминантну улогу и положај.

У својим политичким процјенама да су услови у другој половини 1915. године такви да им омогућују јавно формулисање жељених рјешења и реформи, нису погријешили. Стање на фронтима у то вријеме било је повољно. С друге стране добро су знали да мађарске јединице у саставу аустроугарске армије представљају најмилитантнији дио, и да су тога дубоко свјесни и сами Аустријанци, те им већ и сама ова чињеница даје предност и у погледу политичког престижа над другим партнером у двојној Монархији.

Од овога часа у целокупној мађарској политичкој пракси биће прихваћено мишљење да је рјешење државно – правног статуса Босне и Херцеговине дефинитивно постигнуто и на том становишту ће мађарска страна не мијењајући своје усвојене закључке од 2. октобра 1915. године истрајати све до пропасти Аустро – Угарске Монархије 1918. године. Наиме,

119) Исто.

120) Исто.

121) М. О. Ј. у Будимпешти. М. Е. 1915 – XVI. РЕС. 1937 – и М. Е. 1915. – 1937. – Рес. 2376. Дописи предсједника мађарске владе грофа Иштвана Тисе заједничком министру финансија Ернесту Керберу од 20. априла и 16. маја 1915. године као одговори на извјештаје поглавара Босне и Херцеговине о стању и политичким приликама у Босни и Херцеговини од 8. априла и 6. маја 1915. године.

мађарски политички фактори ће и у каснијим временима, мада су се очигледно прилике и ситуација знатно измијенили у односу на другу половину 1915. године остати код својих закључака и неће, чак, бити спремни да дискутују или коригују своја схватања о проблему Босне и Херцеговине.

ZUSAMMENFASSUNG

KOMBINATIONEN UNGARISCHER POLITISCHER FAKTOREN (IM JAHRE 1915) UM DEN ANSCHLUSS BOSNIENS UND DER HERZEGOWINA AN UNGARN.

In der 2. Hälfte des Jahres 1915 urteilen die ungarischen politischen Faktoren, dass die bestehende Lage anscheinend günstige Möglichkeiten bietet, öffentlich ihre Forderungen nach der Einverleibung Bosniens und der Herzegowina an die Länder der ungarischen Krone zu richten. Günstige Verhältnisse auf den Kriegsschauplätzen und neueroberte Gebiete an der Ostfront (die sie bereit waren, im Rekompensationstausch zum Ziel der territorialen Ausbalancierung der paritätischen Beziehungen in der Monarchie, den Österreichern zu überlassen) ermöglichen ihnen, den Anschluss Bosniens und der Herzegowina und Dalmatiens an Ungarn zu verlangen. Sie heben ausserdem die Tatsache hervor, dass die ungarischen Einheiten im Verband der österreichisch – ungarischen Armee den militantesten Teil darstellen (dessen waren sich die Österreicher bewusst) und dass ihnen schon diese Tatsache, was das politische Prestige betrifft, Vorrang vor dem anderen Partner einräume.

Das veranlasst die ungarische Regierung, am 2. Oktober 1915 das Projekt der Einverleibung Bosniens und Herzegowina und Dalmatiens der Krone St. Stefan anzunehmen.

Dieser Akt enthielt eigentlich die Formulierung alter Wünsche herrschender ungarischer Kreise, die auf die Schaffung einer grossungarischen Staatsidee ausgerichtet waren: nach einem detailliert ausgearbeiteten, konkreten politischen Programm nämlich (was zwar nur engeren politischen Kreisen bekannt war) und auf welche Art und mit welchen Mitteln endgültig die grossungarische Staatsidee zu verwirklichen – wobei der erste Schritt mit der Annahme des Beschlusses über die Annexion Bosniens und der Herzegowina durch Ungarn schon getan war.

In der weiteren, nun folgenden Phase sah die ungarische politische Praxis vor, das gesamte damalige Gebiet von Slavonien (zusammen mit der heutigen Vojvodina) den ungarischen Staatsgrenzen einzugemeinden. Diese Idee musste aber wenigstens oberflächlich auf der Sitzung der ungarischen Regierung am 2. Oktober 1915 vorgebracht und auf gewisse Weise amtlich gemacht werden, obgleich man mit ihr nicht zu laut an die Öffentlichkeit gehen wollte. Denn nach diesen Programmen war das Inkorporieren Slavoniens in das Gefüge ungarischen Staatsgebietes die grundlegende Frage, von der die Schöpfer und Realisatoren der ungarischen grossstaatlichen Idee bei ihrer Verwirklichung im weiteren taktischen und strategischen Vorgehen zur Regulierung staatlicher Beziehungen, nicht nur mit Bosnien und der Herzegowina, sondern auch mit Kroatien und Dalmatien ausgingen.